

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ
**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ АДАМ УКУКТАРЫНЫН
АБАЛЫ ЖӨНҮНДӨ 2017 – ЖЫЛ ЖЫЙЫНТЫГЫ**
КЫСКАЧА КОРУТУНДУ

Кыргыз Республикасында президенттин ыйгарым укуктарын чектөөгө жана Жогорку Кеңеш (парламент) менен премьер министрдин ролун жогорулатууга багытталган башкаруунун парламенттик формасы түзүлгөн. 15-октябрдагы президенттик шайлоодо эл мурунку премьер–министр жана бийликтеги партиянын мүчөсү Сооронбай Жээнбековду шайлап, ал Алмазбек Атамбаевди президенттик кызматта алмаштырды. Европадагы коопсуздук жана кызматташтык боюнча уюмунун (ЕККУ) өкүлдөрүн кошкон байкоочулар, шайлоонун атаандаштык мүнөздө өтүп жана жакшы уюштурулгандыгын, бирок шайлоо өкөктүгүнүн жүрүшүндө административдик ресурстарды кыянаттык менен пайдаланууну алдын алуу жана добуштарды сатып алууга жол бербөө үчүн укуктук базаны мындан жакшыртуу керектигин белгилешти.

бийлик айрым учурда, өзгөчө Жалал-Абад жана Ош областтарында, коопсуздук күчтөрүн натыйжалуу көзөмөлдөй албай калды.

өзгөчө маанилүү болгон, адам укуктарын коргоо көйгөйү тартип коргоо органдары жана коопсуздук кызматкерлери тарабынан кыйноолорду колдонууну жана негизсиз кармоолорду; көз карандысыз ММКларга басымды күчөтүүнү; журналисттерди куугунтуктоону; тандама жана саясий себептерге негизделген куугунтуктоону; кеңири жайылган коррупцияны; мажбурлап иштетүүнү; милиция тарабынан сексуалдык жана этникалык азчылыктарга кысым көрсөтүүнү, аларды коркутуу жана системалык түрдө опузалоону камтыйт.

Мамлекеттик органдардын кызматкерлеринин эч кандай жазага тартылбагандыгы олуттуу көйгөй бойдон калууда. Коопсуздук кызматтарынын кызматкерлери жана башка органдар тарабынан кызмат абалыннан кыянаттык менен пайдалануу жөнүндөгү билдирүүлөргө бийликтин иликтөө жүргүзгөндүгүнө карабастан, иликтөөнүн натыйжалуу аяктаганы жана адам укуктарын бузган же адамдарды сатууга катышкан деп күнөөлөнгөн кызматтагы адамдардын жоопко тартылышы сейрек учурады.

1- бөлүм. Адамдын кол тийбестигин урматтоо, анын ичинде төмөндөгү эркиндиктер:

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

а. Өмүрүн негизсиз кыюу жана башка мыйзамсыз же саясий кызыкчылыктан улам киши өлтүрүүлөрдөн

Өкмөт же ага мүчө мекемелер тарабынан жыл ичинде негизсиз же мыйзамсыз атайылап киши өлтүрүүлөрдүн болгондугу тууралуу билдирүүлөр болгон эмес.

б. Жок болуп кетүүдөн

Мамлекеттик органдардын же алардын атынан иш алып баргандардын аракетинин натыйжасында жок болуп кетүү жөнүндө билдирүүлөр түшкөн эмес.

в. Кыйноо жана жазалоонун башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз, абройду кемсинтүүчү түрлөрүнөн

мыйзам кыйноонун жана жазалоонун башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз, абройду кемсинтүүчү түрлөрүнө тыюу салат. Жыл ичинде коопсуздук күчтөрүнүн кызматкерлери тарабынан кыйноолор жөнүндөгү божомолдонгон билдирүүлөр түшкөн эмес; ошентсе да абактарда адамгерчиликсиз, абройду кемсинтүүчү мамилелер менен коштолгон кыйноонун уланышы жөнүндө билдирүүлөр түшкөн. Өзгөчө алдын ала кармалуучу жайларда милиция тарабынан ыйгарым укуктарды кыянаттык менен пайдалануу мурдагыдай эле көйгөйлүү маселе бойдон калып жаткандыгы билдирилген.

Жергиликтүү ММКлар Омбудсмендин Бишкектеги тергөө абагында кармалгандарды кыйноо боюнча иликтөөнү баштагандыгын 25-сентябрда билдирген. Кармалган адам милиция кызматкерлери күч колдонгондугун жана күнөөнү моюнуна алдыруу үчүн психологиялык басым жасалгандыгын айткан.

Айыпталуучулардын адвокаттары, журналисттер жана адам укуктарынын сакталышын байкоо боюнча уюмдар, анын ичинде «Голос свободы», «Бир Дүйнө» жана «Хьюман райтс уотч» (HRW) эл аралык бейөкмөт уюму, 2016-жылдагыдай эле, милиция жана башка тартип сактоо органдарынын ыйгарым укуктарын кыянаттык менен пайдаланып жана кыйноо колдонуп келген учурлары жөнүндө билдиришти. Бейөкмөт уюмдары өкмөт кыйноого каршы көз салуу боюнча күчтүү органдарды түзгөндүгүн, бирок бул органдардын көзкарандысыздыгы коркунуч алдында экендигин билдиришкен.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

Голос свободы кыйноолордун колдонулушу жөнүндөгү арыздарды текшерүүдө борбордук ролду ойноп, жана Башкы прокуратура (БП) менен кыйноолор жөнүндөгү арыздарды иликтөө боюнча кызматташкан 18 өкмөттүк эмес уюмдан (ӨЭУ) турган Кыйноого каршы күрөшүү боюнча коалициянын негизги уюштуруучусу болду.

Кыйноого каршы күрөшүү боюнча коалиция да кыйноонун колдонулгандыгы боюнча даттанууларды кабыл алган жана иликтөө иштерине көмөктөшүү үчүн аларды БПга өткөрүп берген. Кыйноого каршы күрөшүү боюнча коалициянын мүчөлөрүнүн айтуусунда, кыйноого катышкан деп күнөөлөнгөн адамдарга каршы иштер эч бир айыптоого алып келген эмес. Кыйноону колдонгондугу үчүн милиция кызматкерлери сот жообуна тартылган мурдагы учурларда прокурорлор, соттор жана айыпталуучулар процедуралык жана материалдык нааразылык көрсөтүп жатышып, ишти кароо мөөнөтүн создуктуруп, мунун жыйынтыгында далилдер жоголуп, жыйынтыгында иштердин жабылышына алып келген. Жыл ичинде айрым ӨЭУлар, соттордун кыйноо менен алынган божомолдонгон көрсөтмөлөрдү далил катары кабыл алып келишкендиктерин белгилешкен.

Адвокаттардын айтымында, прокурорлор ишти сотко өткөргөндө эле, күнөөлүү деген өкүмдүн чыгышы дээрлик алдын ала анык. Голос Свободынын маалыматы боюнча, иликтөөчүлөр кыйноо жөнүндөгү арыздарды карап чыгуу үчүн эки жума же андан ашык убакытты талап кылгандыктан, бул убакыт ичинде кыйноо болгонун көрсөткөн физикалык далилдер жок болуп кетет. Айыпталуучулардын адвокаттары соттук териштирүү иштеринин жүрүшүндө кыйноолор тууралуу көптөгөн арыздарды жолдошкон, бирок соттор аларды кароодон адатынча баш тарткан. Айрым учурларда, кыйноо тууралуу арыз менен кайрылган камалгандар, билдирүүлөргө караганда, тартип сактоочу органдардын кызматкерлерин коркутууларынан улам өз арыздарынан баш тарткан.

Абактардагы жана камоочу жайлардагы шарттар

Тамак-аштын жана дары-дармектин жетишпегенинен, сапатсыз медициналык тейлөөдөн, жылуулуктун жоктугунан жана зомбулук мамиледен улам абактарда кармоо шарттары абдан катаал жана айрым учурда өмүргө коркунуч жаратуучу да болгон.

Физикалык абалы: Тергөө абактары (ТИЗО) жана өзгөчө убактылуу кармоо жайлары кармалгандарга толуп кеткен, жана алардын шарттары менен

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

жасалган мамиле түрмөлөрдөгүгө караганда катаал болгон. Бийлик негизинен жашы жете электерди чоңдордон бөлөк кармаган, бирок башка жайлардагы орун жетишсиздигинен улам, кээде киши толуп кеткен убактылуу кармалуучу жайларга балдарды чоңдор менен чогуу кармашкан. Камалгандар өздөрүнүн иштери каралып жаткан учурда тергөө абагында кармалышат.

ӨЭУлар билдиргендей, пенитенциардык мекеме кызматкерлеринин тажрыйбасынын жетишсиздигинен улам, айрым учурларда, түрмөлөрдү кылмыш топтору көзөмөлдөйт. Айрым учурларда ал топтор тамак аш жана кийим сыяктуу абакка киргизилүүчү нерселерди да көзөмөлдөшкөн, абак кызматкерлери болсо муну көз жаздымда калтырышкан. ӨЭУлардын маалыматына караганда, бийлик бул топторду, алар абдан күчтүү болгондуктан, жок кылууга аракеттенген да эмес, кылмыш топторун жок кылуу башаламандыкка алып келет деп эсептешкен. Айрым камалгандар абактагы тартип жана коопсуздук маселелерин чечүү иши абактагы кылмыш топтору жана камалгандардын өздөрүнө берилгендигин, бул болсо алардын арасында күч колдонууга жана коркутууга алып келгенин көрсөтүшкөн.

Башкаруу: Алдын-ала камактагы адамдарга жолугушууга көп учурда тыюу салынган. Соттолгондор абактын жетекчисине же жогору турган инстанцияларга даттануу арызы менен кайрылуу укугуна ээ. Бир Дүйнө ӨЭУсунун маалыматы боюнча, пенитенциардык мекеменин кызматкерлери арыздарды ирээтсиз жиберип документтештирген. Көптөгөн байкоочулар, расмий түрдө катталган камалгандардын начар мамиле тууралуу арыздары алардын чыныгы санынын аз гана бөлүгү экенин белгилешет.

Көзкарандысыз мониторинг: ӨЭУ жетекчилери пенитенциардык мекемелердин кызматкерлери ачыктыкты жогорулатып, байкоочуларга абактарда жана камоочу жайларда мониторинг өткөрүүгө мүмкүнчүлүк бергендигин, анын ичинде Эл аралык Кызыл Крест Комитети (ЭККК) тоскоолдуксуз кирүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болгондугун билдиришти. Бир Дүйнө жана Справедливость сыяктуу айрым ӨЭУлар, медициналык жана психологиялык жардам сыяктуу техникалык жардам берүү максатында, абактарга өз алдынча кирүү укугуна ээ болушкан.

Кыйноолорду жана ырайымсыз, адамгерчиликсиз, абройду кемсинтүүчү мамилени жана жазанын түрлөрүн алдын алуу боюнча Улуттук борбор камакта кармоочу жайларды көзөмөлгө алуучу ыйгарым укуктуу көзкарандысыз жана бейтарап орган болуп эсептелет. Борбор алдын ала

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

билдирүүсүз камакта кармоочу жайларга тоскоолдуксуз кирүү укугуна ээ болгон, жети областты тейлеген 11 мамлекеттик кызматкерден турат. ӨЭУлар өкүлдөрү жарыялагандай, Борбордун кызматкерлери жетишкендиктерди көрсөтүп, эркиндикти чектеген жайлардагы бир топ укук бузууларды каттаган. Бирок, баса белгилешкендей, алардын жакшы иш алып баруусу үчүн, кошумча ресурстар жана кызматкерлер менен катар, кыйноо болгон учурларды аныктоо боюнча стандартташтырылган эрежелерге муктаж экендигин өзгөчө белгилешти. ӨЭУнун өкүлү ушул жылдан тартып Улуттук коопсуздук боюнча мамлекеттик комитети (УКМК) кыйноо болгон учурларды иликтөөгө жооп бере тургандыгын жана БП менен кызматташып куугунтуктоону ишке ашыраарын билдирди.

г. Негизсиз камакка алуудан же кармалуудан

Негизсиз камакка алууга мыйзам тыюу салганы менен, андай учурлар иш жүзүндө кездешип келет. Оштогу укук коргоочу уюмдар тыюу салынган диний уюмдарга катышы бар жана “диний экстремисттик ишмердикти” жүргүзгөн деп шектелген этникалык өзбектердин мыйзамсыз камалгандыгы жөнүндө билдиришкен. Ким экенин аныктоочу тийиштүү документтердин жоктугунан улам камакка алуу кадимки көрүнүш болуп калган. Адвокаттар билдиргендей, милиция көпчүлүк учурда жалган жалаа менен жарандарды кармап алып, боштондугу үчүн пара талап кылышат.

Милициянын жана коопсуздук органдарынын ролу

Жалпы жана жергиликтүү мүнөздөгү кылмыштарды иликтөө Ички иштер министрлигинин жоопкерчилигине туура келет, ал эми эларалык деңгээлдеги кылмыштар Улуттук коопсуздук боюнча мамлекеттик комитетинин (УКМК) көзөмөлүндө. УКМК мындан тышкары президенттин коопсуздук кызматын да га көзөмөлдөйт. Башкы прокуратура жергиликтүү, жана улуттук деңгээлдеги кылмыштарды иликтейт.

Жергиликтүү, жана эл аралык байкоочулардын айтымында, тартип сактоочу органдарынын кызматкерлери арасында, өзгөчө өлкөнүн түштүк аймагында, , негизсиз кармоолор, анын ичинде саясий себептер боюнча деп божомолдонгон кармоолор, зомбулук жана пара өндүрүү кеңири таралган. Бийлик Ички иштер министрлигинин бир нече кызматкерине каршы ачылган коррупция же укуктарын кыянаттык менен пайдалангандыгы тууралуу иликтөө иштерин жаап койгон.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

ӨЭУлар жана башка адам укуктарынын коргоолуусуна көз салган байкоочулар, милицияда жана башка өкмөт кызматтарында аялдардын жана этникалык азчылыктардын өкүлдөрүнүн аз экенин белгилеп келишет. Расмий маалымат боюнча, аялдар жана этникалык азчылык (кыргыз улутунан башкалар) милиция кызматкерлеринин жалпы санынын болжол менен 6 жана 4%зынтүзөт. БУУнун статистикасына таянсак, этникалык азчылыктар болжол менен калктын 27%зынтүзөт.

Камакка алуу жана кармалган адамдарга мамиле жасоо процедуралары

Кылмыш-процессуалдык кодексине ылайык, соттор гана тинтүүгө жана кармоого буйрук бере алышат. Прокурорлор айыпталуучу адам сотко чейин камакта кармалып туруусу зарыл экенине сотту ишендирүү жана далилдерди келтирүү үчүн милдеттүү болгонуна карабай, ордери жок же жөнгө салуучу стандарттарды бузуу менен камакка алуу учурлары тууралуу активисттер билдирип келишет. Милиция оюнда пара алышы мүмкүн болгон корголбогон айыпталуучуларды бугага алаарын ӨЭУлар белгилешкен. Милиция кызматкерлери өздөрү тыюу салынган китептерди салып коюп, анан тыюу салынган диний материалдарды сактагандыгы үчүн этникалык өзбектерди кармаган окуялар жөнүндө да байкоочулар билдиришкен. Бийлик өкүлдөрү кармалган адамды айып тагууга чейин 48-72 саатка мыйзамдык негизде кармай алат; бийлик өкүлдөрү жалпысынан бул чектөөнү карманышат. Мыйзам 12 сааттын аралыгында айыпталуучунун кармалгандыгы жөнүндө анын үй-бүлөсүнө билдирүүнү талап кылат, буга карабастан бул талап дайыма эле аткарыла бербейт. Кармалган адамга расмий түрдө айып тагылгандан кийин соттор, өзүлөрүнүн чечими боюнча, айыпталуучуну бир жылга чейин камакта кармай алат, андан кийин алар айыпталуучуну мыйзам боюнча бошотуулары тийиш. Учурда сотко келүү кепилдиги менен убактылуу бошотуу системасы бар, бирок бул системага башка мыйзамдык альтернатива жок.

Кылмыш жасады деп эсептелип камакка алынган же айыпталган адамдар мамлекет камсыздаган адвокаттын кызматын пайдаланууга укуктуу. Мыйзам боюнча айыпталуучу кармалгандан же камакка алынгандан кийин дароо эле жактоочудан кеңеш алууга укугу бар, бирок көпчүлүк учурда алардын биринчи жолугушуусу сотто гана болуп келет. Мурдагы жылдардай эле, адам укуктарын коргоочу топтор мындай практикага тыюу салган мыйзамдарга карабастан, жашы жете элек балдардын ата-энелерине билдирүү жибербестен камакта кармап, алардын ата-энелери же адвокаттары жок эле суракка

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

алынып, бийлик өкүлдөрү аларды адвокаттары менен жолугуштурбай койгон учурлар болгондугун белгилешкен.

Айыпталуучулардын белгилүү бир катмарлары үчүн үй камагын колдонууга мыйзам жол берет. Өзгөчө олуттуу кылмышка шектелгендерди камакка албастан, жеңил кылмышка шектелген адамдарды кармап, тартип сактоочу органдарынын кызматкерлери мыйзамды тандап колдонгондугу билдирүүлөрдө көрсөтүлгөн.

Негизсиз камакка алуу: мурунку жылдардагыдай эле, ӨЭУлар жана мониторинг өткөргөн уюмдар, анын ичинде Голос Свободы, Бир Дүйнө, HRW, Справедливость, Адам укуктары боюнча БУУнун Жогорку Комиссарынын башкармалыгы негизсиз камакка алуу боюнча даттанууларды каттоого алган. Мындай учурлардын көпчүлүгү билдирилбегендиктен, алардын так санын аныктоо мүмкүн эмес экендигин байкоочулардын басымдуу бөлүгү баса белгилешет. ӨЭУлардын билдирүүлөрүнө таянсак, өлкөнүн түштүк аймагында экстремисттик диний топторго катышты деп шектелген адамдарды, негизинен этникалык өзбектерди камакка алуу жана кысым көрсөтүү уланып келет.

Жалал-Абад областынын Каракөл шаарынын тургундары милициянын башчысы Калык Айтбаевдин кызматынан кетишин талап кылып, 2-июлда көчөгө чыгышкан. Жашоочулар Айтбаевдин жетекчилигинин тушунда жергиликтүү милиция кармоону негиздүү көрсөтүү максатында баңги заттарды жана тыюу салынган экстремисттик китептерди атайылап таштап койгон учурлары көп болгондугу тууралуу даттанышкан. Ички иштер министрлиги 13-июлда Айтбаевге каршы иликтөө ишин баштагандыгы тууралуу билдирген. Бирок, жыйынтыгында Айтбаев өзүнүн кызматында кала берген.

Милиция жана чалгындоо кызматкерлери 21-сентябрда Чүй областы боюнча бир нече рейддерди уюштурушкан. Окуя болгон жерде табылган экстремисттик китептерди сактагандыгы үчүн үч адамды кармап, курал-жарак колго түшүргөн. Ошондой эле, бийлик өкүлдөрү жарылуучу каражаттарды өз алдынча даярдоо үчүн атайын заттарды да табышкан. Камакка алуу аты аталбаган экстремисттик топторго байланыштуу болгон. Бийлик өкүлдөрү кармалгандар октябрь айында өтүүчү президенттик шайлоо учурунда террор чабуулун ишке ашырууну болжолдоп келгенин да белгилешет.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

Тыюу салынган экстремисттик «Хизбут-Тахрир» тобу катышкан деп ондон ашуун адамды камакка алуу жөнүндө билдирүүлөр келген, бул тенденция 2014-жылдан тартып күчөп баштаган. Ошентсе да, Бир Дүйнөнүн айтуусу боюнча, айрым камакка алуулар тартип сактоо органдарынын системасындагы коррупция менен байланышкан. Милиция, тинтүү орденинин бар экендиги жөнүндө жалган маалыматты колдонуп, үйлөргө кирип барган. Милиция кызматкерлери үйлөргө кирип, «Хизбут-Тахрирге» үгүттөгөн басылма материалдарды таштап, эркиндикке чыгаруу үчүн пара алуу үмүтү менен кармап кетишкендиги тууралуу арыздар түшкөн.

Сотко чейинки кармоо: Кылмыш кодексине ылайык, бийлик расмий иликтөө болгонго чейин шектүү адамды тергөө абак жайында кармай алат. Мекемеге карап, үй-бүлөлөр кылмышка шектелген адам менен жолугушуу укугун ала алышат, же ал укукка ээ боло алышпайт. Иликтөөнүн мезгили мыйзам боюнча жалпысы 60 күн менен чектелет.

Саясий махинациялар, татаал юридикалык процедуралар, адвокатка жолугуунун кыйындыгы жана тергөө дараметинин чектелгендиги айыпталуучулардын алдын ала камоо жайларында кармалган убактыларынын көбөйүшүнө алып келген, жадагалса кармалгандардын айрымдары мыйзамдык негизде 60 күндүк чектен ашып, бир жыл бою ТИЗОдо камакта калышкан.

Кармалган адамдын камакка алынгандыгынын мыйзамдуулугун сотто териштирүү мүмкүнчүлүгү: Кыргыз Республикасынын Кылмыш-процессуалдык кодексине (КПК) ылайык, каалаган убакытта өзүнүн кармалгандыгынын мыйзамдуулугун териштире алат. Мыйзамсыз кармалгандыгы жөнүндөгү соттун чечими боюнча жабыр тарткан адамдарга жана алардын мураскерлерине реституция өндүрүүгө болоорун эске салат. Мындай учурлар сейрек кездешет.

д. Ачык соттук териштирүүдөн баш тартуу эркиндиги

Мыйзамда көзкарандысыз соттук система каралган, ошентсе да соттор коррупциянын таасирине же таасир этүүгө кабылган учурлары кездешет. Жыл аралыгында соттук териштирүүлөрдүн жыйынтыктары алдын ала чечилгендей көрүнгөн көптөгөн окуялар катталган. Бир нече булактар, анын ичинде ӨЭУлар, адвокаттар, өкмөттүк кызматкерлер жана жеке жарандар соттор өз чечимдери үчүн пара алгандыктарын тастыкташкан. Көптөгөн адвокаттар соттор арасында пара алуу кадыресе

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

көрүнүшкө айлангандыгын да белгилешет. Бийлик органдары негизинен соттун токтомдорун аткарышат.

Көптөгөн ӨЭУлар адилеттүү соттук териштирүүдө ак экендигин тастыктаган далилдерге жана актоого жетишээрлик ишеничтүү көрсөтмөлөрдүн жоктугунан карабастан, камакта кылмышты моюнуна алууга аргасыз кылуу, кыйноолорду колдонуу, адвокатка жолугуусуна тыюу салуу сыяктуу укук бузуулардын кенири таралганын көрсөтүшкөн. Эл аралык байкоочулар сот залында же андан тышкары жерлерде айыпталуучуларга жана алардын адвокаттарына каршы зомбулук актылары жана опузалоолор жөнүндө, ошондой эле жапа чеккен адамдын туугандарынын жана досторунун сотту коркуткан учурларын билдиришкен.

Президент соттордун коопсуздугун күчөтүү максатында сот аткаруучулары жөнүндөгү мыйзам долбоорлоруна 2016-жылдын августунда кол койду.

Президенттикке талапкер жана оппозиционер (депутат) Өмүрбек Текебаевдин иши боюнча соттук отурумдун жүрүшүндө Текебаевге каршы процедуралык чечимдердин бир тобу калыс эмес экенин туйдурганын бир нече байкоочу белгилеген. Өзгөчө, коргоочу күбөлөрдүн көрсөтмө берүүлөрүн токтотуу жана соттук териштирүүнү видеотрансляциялоого тыюу салуу жөнүндөгү токтом териштирүүнүн бейтараптыгынан күмөн саноолорду жаратты. Бишкектин райондук сотторунун бири 16-августта Текебаевди 8 жылга эркинен ажыратуу чечимин чыгарды; бирок судья анын жаза өтөө мөөнөтүн, амнистияны колдонуу менен, төрт жарым жылга кыскартты. Текебаевдин адвокаттары кабыл алынган чечимге апелляция берген, бирок 2-октябрда Бишкек шаардык соту төмөнкү соттун чечимин күчүндө калтырды.

Азимжон Аскарров, адам укуктарын коргоочу жана этникалык өзбек, 2010-жылы Базар-Коргон районунда жети шериги менен милиция кызматкерин өлтүргөнгө катышты деп айыпталган, жылдын аягына карай ал камакта калган. БУУнун Адам укуктары боюнча комитети Аскарров негизсиз камалгандыгын, адам жашагыс шарттарда кармалгандыгын, кыйноолорго жана ырайымсыз мамилелерге кабылганын, тийиштүү түрдө коргонууга даярдана албагандыгын 2016-жылдын апрель айында жарыя кылган. Комитет Аскарровго тагылган айыпты жокко чыгарууну, аны тез арада бошотууну жана зарыл болсо жаңы сот дайындоону өкмөткө сунуштаган. Комитеттин тыянактарына ылайык, Жогорку сот Аскарровдун ишин кароо үчүн 2016-жылдын июль айында отурум өткөргөн.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

Өкмөт иштин каралышына дипломаттарды, журналисттерди, эларалык уюмдардын жана адам укуктарын коргоочу уюмдарынын өкүлдөрүн тарткан. Жогорку Сот 2016-жылдын июль айында Аскарардун өмүр бою эркинен ажыратылгандыгын жокко чыгарып жана ишти кайра карап чыгуу үчүн аны Чүй райондук сотуна тапшырган. 2016 - жылдын октябрь айында Чүй райондук соту көрсөтмө берүү үчүн бир нече күбөлөрдү чакыруу менен, Аскарардун ишин кайрадан карап чыгууга киришти. Аскарар бул отурумдар учурунда сот териштирүүсүнө активдүү катышкан. Сот 24 - январда Аскарардун өмүр бою эркинен ажыратылсын деген чечимин күчүндө калтырды.

Соттук териштирүү процедуралары

Айыпталуучулардын укуктары мыйзамда каралганы менен, адаттар жана соттук практиканын системасы, күнөөсү жоктугунун конституциялык презумпциясына дайыма карама каршы келет, ал эми сотко чейинки териштирүү күнөөсүн аныктоо үчүн жетишээрлик далилдерди топтоого багытталган. Мыйзам соттордон айыпталуучуга ага каршы коюлган айыптоолор жөнүндө тез арада жана толук маалымдоону, зарылчылыкка жараша котормочу менен камсыздоону талап кылат. Сот отурумдары мамлекеттик – кыргыз, же расмий – орус тилдеринде жүргүзүлөт. Процесстердин басымдуу бөлүгүндө, сот отурумунун процедурасы айыпталуучулардын камакта отуруусун талап кылат. Соттук системада эки ирет куугунтуктоодон коргоо жок.

Айыпталуучунун күнөөсүн аныктоого далилдер жетиштүү болбосо, соттор дайыма ишти тергөөчүлөргө кайтарышат деп адвокаттар даттанышкан. Бул мезгил аралыгында айыпталуучулар камакта кала беришкен. Соттор, адвокаттардын айтымында, күнөөлүү экендигине далилдердин канчалык аз экенине карабастан, айыпталуучуларга шарттуу камоо чечимдерин чыгарышат.

Сот отурумдары көбүнесе, эгер мамлекеттик сырларга байланышпаса же айыпталуучунун жеке жашоосунун кол тийбестигине коркунуч туудурбаса, коомчулук үчүн ачык болот, ал эми соттор жадагалса жабык соттук териштирүүдө да өкүмдү эл алдында айкын жарыялашат. Мамлекеттик айыптоочулар кылмыш ишин сотко өткөрүп беришет, ал эми соттор кылмыш ишин карашат. Кылмыш иши бир судья тарабынан, ал эми апелляциялык иш үч соттон турган сот коллегиясы тарабынан каралат. Соттор өкүмдөрдү аныктоого жана чечим чыгарууга толук укуктуу. Чектелүү сандагы судьялар

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

гана мамлекеттик сыр деп эсептелген документтер менен таанышуу укугуна ээ болгондугу улуттук коопсуздукка байланышкан иштерде айыпталуучулардын акыйкат соттук териштирүүгө болгон укугун дагы көбүрөөк чектейт.

Мыйзам соттук териштирүү учурунда адвокат менен айыпталуучу ортосунда чектелбеген жолугушууларга жол берет, ошентсе да бийлик айыпталуучу менен адвокаттын жолугушуусуна дайыма эле уруксат бере бербейт. Өкмөт колунда жок айыпталган адамдарды мамлекеттин эсебинен адвокат менен камсыздайт, ал эми айыпталуучулар адвокаттан баш тартып, өздөрүн өздөрү коргой алышат. HRW, жергиликтүү ӨЭУлар жана жергиликтүү адвокаттар мамлекет тарабынан камсыздалган адвокаттардын айрымдары прокурор менен тарапташ болуп, тийиштүү деңгээлде өз кардарын коргобой тургандыктарын билдиришти. Өзгөчө өлкөнүн түштүк тарабындагы, көптөгөн байкоочулар, мындай адвокаттарды кардардын биротоло бошонуусу үчүн, милиция кызматкерлерине жана сотторго пара берүүгө жардам көрсөтүүчү “чөнтөк адвокат” деп аташкан. Борборго караганда, айыл жергесинде адвокаттык коргоонун сапаты бир топ начар экендигин эларалык байкоочулар билдиришти. Экстремизмге байланышкан кылмыштарга айыпталуучуларга көпчүлүк учурларда милиция менен тыгыз байланышта болбогон адвокат табуу кыйынга турат.

Мыйзам соттук териштирүүгө чейин айыпталуучуларга жана алардын адвокаттарына бардык сот процесстерине катышууга, күбөлөрдү суракка алууга, далилдерди көрсөтүүгө, күбөлөрдү чакырып, көрсөтмөлөрүн алууга уруксат берет, ошентсе да соттор дайыма эле бул талаптарды аткара беришпейт. Күбөлөргө демейде көрсөтмөнү сотко келип берүү талабы коюлат. Белгилүү шарттарда соттор аудио- же видео жазуулардын жардамы менен көрсөтмө берүүгө уруксат беришкен. Айыпталуучулар менен адвокаттар мыйзам боюнча убактысы чектелбеген жолугушуу учурунда, обочо эркин пикир алышууга укуктуу. Айыпталуучулар менен прокурорлор соттун чечимине даттануу укугуна ээ. Апелляциялык сот айыпталуучуга төмөн турган соттун өкүмүн күчөтө алат.

Саясий себептер менен камакка алынгандар жана кармалгандар

Соттор зомбулукка байланышкан, коррупция жана саясатка байланышкан аракеттер үчүн оппозициялык партиянын мүчөлөрүнө жана этникалык өзбектерге күнөөлөөчү чечимдерди чыгарган. Өмүрбек Текебаев, “Ата-Мекен” партиясынан президенттикке талапкер, коррупцияга малынган деп

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

күнөөлөнүп, 16-августта 8 жылга эркинен ажыратылып, үй мүлкү конфискацияга алынган. Өмүрбек Текебаевдин иши боюнча сотто көрсөтмө берген президенттикке дагы бир талапкер Азимбек Бекназаровдун үстүнөн жалган көрсөтмө бергендиги үчүн УКМК кылмыш ишин козгоду. Өмүрбек Текебаевди абакка камоого кошумча, августтун башында мурунку депутат Садыр Жапаров 2013-жылкы Ысык-Көл областындагы саясий толкундоолорго байланышкан иштердин чегинде адам уурдагандыгы үчүн күнөөлүү деп табылган. Расмий булактар 2-апрелде Жапаров өз өмүрүн кыюуга аракеттенгендигин билдирген. Бул Жапаровдун үй бүлө мүчөлөрүнүн божомолу боюнча камакка алынуусуна жана уруп согууга кабылуусуна каршылык көрсөтүү болгондугун билдиришкен. ӨЭУ байкоочуларынын жана Текебаевдин айтуусу боюнча, камакка алуулар 15-октябрга белгиленген президенттик шайлоонун алдында саясатка байланышкан катары баалоого мүмкүн.

Алардын зомбулукка байланышы жана соттук териштирүүнүн жана апелляциянын адилеттиги тууралуу суроолордун жоопсуз калганы үчүн, айрым байкоочулар аларды саясий себептер менен камакка алынгандар деп эсептешет.

Жарандык-укуктук процедуралар жана соттогу коргонуу мүмкүнчүлүгү

Конституция менен мыйзамдарда жарандык иштер боюнча көзкарандысыз жана калыс соттук система каралган. Жарандар кылмыш иштериндей эле, жарандык соттук система да тараптардын, анын ичинде өкмөттүн таасирине кабылган деп эсептешет. Жергиликтүү соттор жарандык, кылмыш, экономикалык, административдик жана башка иштерди карайт. Жогорку сот эң башкы соттук орган болуп эсептелет. 2016-жылдын декабрь айындагы Конституцияга өзгөртүү киргизүү боюнча референдумдун жыйынтыгы менен өзгөрүүгө учураган көптөгөн беренелердин арасында жарандардын, эларалык келишимдерге ылайык, эларалык укук коргоо органдарына кайрылуу жана бузулган укуктарын жана эркиндиктерин коргоого умтулуу укугуна кепилдик берген Конституциянын 41- беренеси да бар. Ал беренеге киргизилген түзөтүү эларалык органдардын чечими милдеттендирүүчү эмес жана өкмөт аларды аткарууга милдеттүү эмес дегенди билдирет.

ж. Жеке жана үй-бүлөлүк жашоого негизсиз кийлигишүүдөн, турак жайдын же кат-кабар алмашуу кол тийбестигин бузуудан эркин болуу

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

Мыйзам телефон аркылуу сүйлөшүүлөрдү тыңшоо, үйлөрдү тинтүү, почтаны текшерүү жана ушул сыяктуу аракеттер, анын ичинде улуттук коопсуздукка байланышкан иштер боюнча, башкы прокуратуранын санкциясын талап кылат. Мыйзамга ылайык, коопсуздук органдары кылмыштуулукка каршы күрөшүү үчүн гана, соттун чечими менен, электрондук билдирүүлөрдү угууну колдонууга тийиш. Он бир өкмөттүк мекеме жарандардын телефондук жана интернет-байланышына көз салууга мыйзам боюнча ыйгарым укугуна ээ.

“Воздух” ӨЭУсунун билдирүүсү боюнча, 2016-жылдын май айында соттун 20 кызматкери Жалал-Абад областынын Базар-Коргон районунда жашаган укук коргоочу Азимжан Аскараровдун аялы, Хадича Аскарарованын үйүнө барган. Сот аткаруучу Аскарарованын адвокаттарынын бирине мүлкүн жана үйүн айдын аягында конфискациялоого даярдоо тартибинде инвентаризациялоо жүргүзүү иши сот тарабынан тапшырылгандыгын билдирген. Аскарарованын айтуусу боюнча, сот кызматкерлери соттун орденин көрсөтпөстөн мүлктү карап чыгышкан.

Аскараровдун адвокаттары Базар-Коргон райондук сотунун отурумуна катышышып, анын жүрүшүндө Аскараровдун үйүн камоо процедурасынан бошотуп калууга аракет жасашкан. Иш жылдын аягына чейин чечилген эмес. 5-сентябрда Башкы прокуратура кызматтагы адамдардын камак процедураларын бузду деп таанып, Аскараровдун үй бүлөсүнүн мүлкүн мамлекеттин карамагынан бошотту.

Коргонуу жана куралдуу күчтөр жөнүндөгү мыйзам мамлекеттик коопсуздукту камсыздоо максатында аскерлерге жеке менчикти конфискациялоого уруксат берет.

2-бөлүм. Жарандык эркиндиктерди сактоо, анын ичинде:

а. Сөз жана басма сөз эркиндиги

Сөз жана басма сөз эркиндиги мыйзам тарабынан каралган жана, жалпысынан бул укуктарды ишке ашырууда жарандар эркин болушат. Ошентсе да, айрым ӨЭУ жетекчилери жана ММК укуктарын коргоочулар жыл аралыгында кырдаалдын кескин начарлап кеткендигин, жалаа жабуу айыбы менен көз карандысыз массалык маалымат каражаттарына жана журналисттерге каршы сотторго берилген арыздардын саны өскөндүгүн жана мажбурлоо жолу менен маалымат агенттиктеринин жабылганын

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

билдиришкен. Өзүн өзү цензуралоо кеңири жайылган жана айрым журналисттер сезимтал темалар боюнча журналисттер өз пикирлерин этияттап билдирүүсүн талап кылган редакторлор жана саясий ишмерлер тарабынан кысым көрсөтүүлөрү тууралуу билдиришкен.

Сөз жана пикир билдирүү эркиндиги: Мурунку жылдардай эле, айрым журналисттер улуттар аралык мамилелер, “диний экстремизм” же улутчулдуктун өсүшү сыяктуу кылдаттыкты талап кылуучу темаларды чагылдырууга байланышкан опузалар жөнүндө айтышкан. Бул тенденция өзбек тилдүү ММКларда өзгөчө байкалат. Башка журналисттер мамлекеттик чиновниктер жөнүндөгү сын макалалар үчүн куугунтукка алынганын же опузалоону сезгенин билдиришкен.

18-мартта жергиликтүү жана чет элдик пресса милиция кызматкерлери Бишкек шаарынын борборунда сөз эркиндигин колдоо үчүн өтүп жаткан анча чоң эмес жөө жүрүштү токтотууга жетишкенин билдиришти. Жөө жүрүшкө укук коргоо уюмдарынын активисттери, журналисттер жана оппозициялык депутаттар катышкан. Алардын айрымдары жөө жүрүштүн маршрутуна четтеп кеткендиги жана шаардын көчөлөрүнө өткөндүгү үчүн кыска мөөнөткө милиция тарабынан кармалышкан. Белгилүү активист жана өкмөттүн сынчысы Эдил Байсалов жетектеген бул иш чара журналисттерге жана көз карандысыз медиа-уюмдардын мүчөлөрүнө каршы багытталган көп сандаган доо-арыздар жана кылмыштык иликтөөлөр жөнүндө маалымдоону жогорулатуу максатын көздөгөн.

Бишкектин райондук сотторунун бири 12-сентябрда “диндер аралык тирешүүгө” тукуруу үчүн журналист Зулпукар Сапановду төрт жылга эркинен ажыратууга чечим чыгарган. Мусулмандардын дин башкармалыгынын өкүлдөрү “Кыдыр санжырасы” аттуу Сапановдун китебин жарыялоого жооп катары нааразычылыктарын билдиргенден кийин БП журналистке кылмыш ишин козгогон. Мусулмандардын дин башкармалыгы жана Дин иштери боюнча мамлекеттик комитет кыргыз элинин мурунку этникалык жана көп диндүүлүк тарыхын анализдеген китепти эл алдында сынга алышкан. Сот китепте “дин катары Исламдын ролун төмөндөткөн жана мусулмандарга терс таасир тийгизүүчү” ойлор бар деп эсептеди. Бишкек шаардык соту 29-сентябрда Сапановго чыгарылган алгачкы чечимди шарттуу түрдө эки жылга кесилсин деп өзгөртүп, аны ошол замат бошотуу чечимин кабыл алган.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

Басма сөз эркиндиги: Акыркы жылдарда көзкарандысыз ММКлардын өлкөдө эркин иштешине тоскоолдук кылуу аракеттери көрүлгөн. Мамлекеттик телекөрсөтүүнүн жаңылык контентинин үстүнөн курч көзөмөл орнотулгандыгы кеңири белгиленген. ММК укуктарын коргоо активисттери октябрдагы президенттик шайлоонун алдында массалык маалымат каражаттарына басымдын күчөтүлгөндүгүн белгилешкен. Мындай басым көз карандысыз ММКлардын жана алардын журналисттеринин материалдарына байланышкан жарандык жана кылмыштык доо арыздарын өз ичине камтыйт.

УКМК 9-июнда “улуттар аралык жек көрүү жана душмандыкты козутуу” боюнча журналист Улугбек Бабакуловго кылмыш ишин козгогон. Бабакулов “Элдер айбандай ” аттуу онлайн-макаласын жарыялаган, анда социалдык тармактардагы кыргыз колдонуучулардын улутчул жана өзбектерге каршы комментарийлери сүрөттөлгөн. Бул макалага жооп катары депутаттар Бабакуловду жарандык укугунан ажыратуу маселесин козгошкон жана журналист өлүм коркунучундагы объект болуп калгандыктан өлкөдөн чыгып кетүүгө мажбур болгон. Натыйжасында өлкөдө макала жарыяланган Fergananeews.com аймактык жаңылык сайтына бөгөт коюлган (төмөндөгү «Цензура же мазмундун чектелиши» бөлүмүн караңыз).

10-февралда ММК Бишкек соту президенттин абройуна шек келтиргендиги үчүн 2 миллион сомду (29 000 АКШ долларын) өндүрүү талабы менен журналист Дайырбек Орунбековго карата БП козгогон кылмыш ишин токтоткондугун билдирди. Бирок жергиликтүү бийлик Орунбековго өлкөдөн чыгууга тыюу салды, ал жарандык зыян келтиргендиги үчүн юридикалык жоопкер бойдон калды. Бишкектин райондук сотторунун бири 22-августта мурунку премьер-министр Сооронбай Жээнбековдун коррупцияга аралашкандыгын божомолдогон 2016-жылдагы материалды обого чыгарганы үчүн, экстремисттик материалдарды жайылткан деген себеп менен, “Сентябрь” оппозициялык телеканалын жабуу жөнүндө чечим чыгарган. Канал 2010-жылы улуттар аралык кагылышууну өнүктүрүү үчүн Жээнбеков мамлекеттик каражаттарды пайдаланган деп айткан Ош областынын милициясынын мурунку башчысынын интервьюсун обого чыгарган.

Март айында Башкы прокуратура, президент Атамбаевдин атынан, парламенттин мурунку мүчөсү Чолпон Жакуповага, “Заноза Медиага” (азыр “Кактус Медиа” деп аталган), Дина Масловага жана Нарын Айыпка каршы жалаа жабуу айыбын таккан. Отузунчу ноябрда “моралдык компенсация” катары мурунку президент Атамбаевге 430 000 АКШ доллары өлчөмүндөгү айып төлөөгө милдеттендирген чечимди Жогорку сот күчүндө калтырган.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

Ошондой эле, 19-декабрда сот оппозициячыл саясатчы Өмүрбек Бабановго таандык болуп таанылган өлкөдөгү эң ири жеке менчик НТС телеканалынын активдерин тондуруп коюу чечимин чыгаргандыгын ММКлар билдирди.

Өлкөдө жергиликтүү өнөктөштөр аркылуу чет өлкөлүк жарандардын массалык маалымат каражаттарына чектелген мерчемде ээлик кылуу даражасы кездешкен. Ошентсе да, 3-июнда президент “Массалык маалымат каражаттары жөнүндөгү” мыйзамга чет өлкөлүк субъектилерге ММК ачууга тыюу салган жана телекөрсөтүү станцияларына чет өлкөлүк жарандардын ээлик кылуусун чектеген түзөтүүлөргө кол койгон. Жергиликтүү өнөктөштөр аркылуу камтууда жана рейтингдерде орус тилдүү телекөрсөтүүлөр үстөмдүк кылган. Өлкөдө айрым россиялык ММКлар эркин иштешкен жана өкмөт аларга атамекендик ММК катары мамиле жасаган.

Зомбулук жана куугунтуктоо: Айрым журналисттер зомбулукка жана куугунтуктоого учурашкан. Төмөндөгү окуя мисал катары берилет: 2-майда депутат Жылдыз Мусабекова коррупция жөнүндөгү божомолдорду жарыялагандыгы үчүн журналист Үпөл Анаркулованы опузалагандыгы билдирилген. Анаркулова 24-июнда Мусабековага каршы доо-арызын БПга жөнөткөн. Арыз жылдын аягына чейин каралбаган бойдон калган.

Цензура же мазмундун чектелиши: Мурунку жылдардагыдай эле журналисттер жана ӨЭУ башчылары кээ бир жаңылык агентстволору айрым саясатчылар же өкмөт аткаминерлери жөнүндө сын айтпоолорун өз журналисттерине табыштагандыктарын билдиришкен. Ошондой эле айрым жаңылык агенттиктери окуяларды белгилүү бир мүнөздө чагылдыруу же көз жаздымда калтыруу жөнүндөгү өкмөттүк мекемелерден кайрылуу түшкөндүгүн да белгилешкен.

8-июнда БПдан жиберилген арызга жооп кылып, Бишкектин райондук сотторунун бири “Адамдар айбандай” деген Бабакуловдун макаласын жарыялагандыгы үчүн өлкөдө Fergananeews.com сайтына бөгөт коюу чечимин чыгарган. ӨЭУ башчылары жана массалык маалымат каражаттарынын өкүлдөрү мамлекеттик телерадио компаниялар өкмөттүк саясатка жана демилгелерге үгүттөөчү материалдарды жарыялоо, ӨЭУ, оппозициялык ишмерлер жана жарандык коомдун активисттери жөнүндө сын мүнөзүндөгү материалдарды иштеп чыгуу талабы менен чоң кысымга туш болуп келгендиги жөнүндө билдиришти.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

Жалган жалаа жабуу үчүн жоопкерчилик жөнүндө мыйзам: Жалаа жабуу жазыктуу кылмыш деп эсептелбесе дагы, ӨЭУ башчылары 2014-жылы кабыл алынган жок жеринен айыптоо жөнүндөгү оңдоолорду “жалаа үчүн кылмыштык жазанын кайра киргизилиши” деп сүрөттөштү. Журналисттер жалаа жөнүндөгү мыйзам журналисттерге жана массалык маалымат каражаттарына жарандык сот аркылуу ММКларды же журналисттерди каражатсыз калтырышы мүмкүн болгон доо арыздарды берүү мүмкүнчүлүгүн ачкандыгын белгилешет. Ошентсе да, 2015-жылдын январь айында Жогорку сот бул мыйзамдын колдонуу чөйрөсүн тарытып, ал массалык маалымат каражаттарына жарыяланган маалыматка карата эмес, милициянын отчетторунда жалган көрсөтмө берилген учурларда гана колдонулат деп чечти.

Ага карабай, “Заноза” интернет-басмасына каршы жалаа жөнүндөгү белгилүү иш (төмөндөгүнү караңыз) 2015-жылдагы Жогорку соттун чечимине карама каршы келгендей көрүнөт. Жалаа жабуу кылмыштык жазык деп эсептелбейт.

Марттан апрелге чейин БП президенттин “абройуна жана кадыр баркына шек келтиргендиги үчүн” «Заноза» интернет-басылмасына каршы 5 жана «Азаттыкка», Эркин Европа Радиосу/Азаттык Радиосу радиостанциясынын кыргыз кызматына, каршы 2 доо арыз берди. Доо арыздар президент жөнүндөгү саясатчылардын жана активисттердин айткандарына байланышкан макалаларга негизделген. Президент 12-майда БП “Азаттыкка” каршы доо арыздарын алып салууну суранган, бирок жай мезгилинин аралыгында Бишкектин соттору “Занозага” каршы бир нече отурум өткөрүшүп жана абройуна шек келтиргендиги үчүн басылманы 27 миллион сом (391 000 доллар) компенсация төлөп берүүгө милдеттендирген. «Занозанын» түптөөчүлөрүнүн жана доо арыздардын бири боюнча жоопкер Нарын Айып соттун чечими сайтты жабууга багытталгандыгын билдирген.

15-октябрда өткөн президенттик шайлоонун болжолдуу жыйынтыктары жөнүндөгү шайлоонун жүрүшүн байкоо боюнча ЕККУ миссиясынын билдирүүсүндө телеканалдар, анын ичинде коомдук каналдар “жаңылыктарда үгүт кампанияларын жетиштүү жана калыс чагылдырып берүүнү камсыз кыла алышкан жок” деп белгиленди. ЕККУ “учурдагы президент жана башка талапкерлер тарабынан массалык маалымат каражаттарына каршы берилген жалаа жабуу тууралуу доо арыздар эл алдындагы жарыш сөздөргө терс таасирин тийгизген жана журналисттер арасында өзүн өзү чектөөгө алып келген” деп баалаган.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

Фридом Хаус «кемсинтүү» жана «расмий кызматтагы адамдарды кемсинтүү» кылмыштык жаза болуп эсептелээрин жана бул өлкөдөгү сөз эркиндигинин жана массалык маалымат каражаттарынын өнүгүшүнө зыян келтире тургандыгын белгиледи. Медиа саясат институтунун жетекчиси өзүнүн уюму жалаа жапты деп күнөөлөнгөн журналисттерди дайыма колдоп келгендигин, доо арыздардын опузасынан массалык маалымат каражаттарынын өкүлдөрүнүн сактанып келишкендигин кабарлады.

Интернет эркиндиги:

Өкмөт жалпысынан Интернет, анын ичинде социалдык тармактарды колдонуу мүмкүнчүлүгүнө уруксат берет, тийиштүү юридикалык ыйгарым укуктарысыз жеке онлайн-билдирүүлөрдү өкмөттүн көзөмөлдөгөндүгү тууралуу ишеничтүү билдирүү түшкөн эмес. Лесбиян, гей, бисексуал, транссексуал жана интерсексуал (ЛГБТИ) жамааттарынын мүчөлөрү милиция маал маалы менен ЛГБТИ чаттарын жана таанышуу сайттарын көзөмөлгө алып, ошондой эле акча өндүрүү үчүн ЛГБТИнин сайттарынын колдонуучулары менен жолугушуу уюштурушаарын билдиришкен.

Эларалык электрбайланыш союзунун маалыматы боюнча, өлкөдөгү Интернеттин таралуу деңгээли 34% түздү. БПнын маалыматына ылайык, мамлекеттик органдар жылдын башына карай 86 веб-сайтка бөгөт койгон. Бул сайттар өкмөт тарабынан террористтик же экстремисттик деп таанылган жана ошондой эле жыныстык кызматтарды жарнамалаган топтор колдонушкан. Бөгөт коюулуп тыюу салынган төрт сайт «Хизбут-Тахрир» тобуна байланыштуу.

Өлкөнүн парламенти май айында экстремисттик ишмердикке каршы күрөш жөнүндөгү мыйзамга оңдоо киргизди. Ал оңдоо Транспорт жана коммуникация министрлигине соттун санкциясы жок эле экстремисттик жана террористтик материалдарды жайылтуучу интернет-сайттарга бөгөт коюуга уруксат берет. Жылдын аягына карай өкмөттүн бул мыйзамды колдонгондугу жөнүндө эч кандай билдирүү түшкөн эмес.

Академиялык эркиндик жана маданий иш-чаралар

Өкмөт академиялык эркиндикти чектебейт. Алдынкы диний билимди сунуштаган мекемелер отчеттуулук саясатына баш ийиши керек. Алар академиялык эркиндикти чектөө тууралуу маалымат беришкен эмес.

б. Тынч чогулуштарды уюштуруу жана ассоциация эркиндиги

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

Мыйзам тынч чогулуштарды уюштурууга уруксат берет жана ассоциация эркиндигин чектебейт, өкмөт жалпысынан бул укуктарды камсыздайт.

Чогулуш эркиндиги

Конституцияда бул укук эске алынган жана өкмөт, кээ бир учурлардан сырткары, бул укукту сактайт. Уюштуруучулар жана катышуучулар пландалган чогулуштар тууралуу өкмөткө маалымдашы керек, бирок Конституция алдын ала билдирүү жок болгон учурда да өкмөттүн тынч чогулуштарды чектешине же тыюу салышына жол бербейт. Бирок, жергиликтүү бийлик органдарынын коомдук иш-чараларды токтотууну талап кылууга укугу бар, эрежелер сакталбаган учурда алар чогулушту токтотууга чара көрүүгө укуктуу.

Августта жарыяланган ММК билдирүүлөрүнө ылайык, Бишкектин райондук сотторунун бири 27-июлдан 20-октябрга чейин борбордун демейде нааразылык көрсөткөндөр топтолуучу айрым бөлүктөрүндө, Ала-Тоо борбор аянтын, Парламент имаратын, Өкмөт үйүн (Эски аянт), Борбордук шайлоо комиссиясынын (БШК) жана Биринчи май райондук сотунун имараттарын кошуп, каршылык көрсөтүүчү тынчтык акцияларын, митингдерди жана башка коомдук жыйындарды өткөрүүгө тыюу салды. 9-августта милиция был тыюу салууну бузгандыгы үчүн БШК имаратынын жанынан демонстрантты кармап кеткен.

Бирикме түзүү эркиндиги

Мыйзамда бирикме түзүү эркиндиги каралган жана өкмөт, жалпысынан, бул эркиндикти камсыздайт. ӨЭУлар, профсоюздар, саясий партиялар жана маданий бирикмелер юстиция Министрлиги тарабынан катталышы керек. ӨЭУ эң аз дегенде 3 мүчөдөн, калган уюмдар 10дон аз эмес мүчөдөн турушу керек. Юстиция Министрлиги улуттук ӨЭУларды каттоодон баш тарткан эмес. Мыйзам чет өлкөлөрдөн каржыланган саясий партияларга, ӨЭУларга, алардын филиалдарына жана өкүлчүлүктөрүнө саясий максаттарды көздөөгө тыюу салат.

Өкмөт экстремисттик деп эсептеген болжолу менен 20 “динге багытталган” топтордун аракеттерине тыюу салган, аларга «Аль-Каида», «Талибан», «Чыгыш Түркстандын Ислам кыймылы», «Күрд элдеринин конгресси», «Чыгыш Түркстан бошотуу уюму», «Хизбут-Тахрир» (ХТ), «Ислам жихадынын бирикмеси», «Түркстан Ислам партиясы», «Биримдик чиркөөсү» (Мун Сан Мен), «Такфир Жихадист», «Жаиш ал-Махди», «Жунд

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

аль-Халифа», «Ансаруллаат-Такфирвай-Хижра», «Акромия», «Даэш», «Жабхат ан Нусра», «Катибат аль-Имат аль-Бухари», «Жаннат ошиклари» жана «Жамаат ал-Таухид вал Жихад» кирет.

Бийлик ошондой эле Саид Бурятский аты менен белгилүү болгон А. А. Тихомировго байланыштуу бардык материалдарга жана ишмердикке тыюу салган.

Бишкек сотторунун бири 15-июнда Якын Инкар уюмун тыюу салынган экстремисттик топтордун тизмесине кошту. Акыркы жылдардагыдай эле, көптөгөн укук коргоочулар уланып жаткан камакка алуулар жана Хизб-ут-Тахрир (1-г. бөлүмүн караңыз) адабияттарын сактоого жана жайылтууга күнөөлөнгөн адамдарды куугунтуктоо болуп жаткандыгы жөнүндө билдиришти. “Хизбут-Тахрирдин” божомолдуу мүчөлөрүн камакка алуу Кыргызстандын түштүк аймагында жүргүзүлүп жана этникалык өзбектерге байланыштуу болгон. Өкмөт камакка алынгандардын көпчүлүгүн тыюу салынган диний материалдарды сактаган деп айыптаган. Айрым учурларда ӨЭУлар “Хизбут-Тахрир” адабиятын камакка алынгандардын бул уюмга мүчө болгондугун тастыктоо үчүн милиция өзү таштаган деген билдирүү жасашкан.

в. Дин тутуу эркиндиги

Дин тутуу эркиндиги жөнүндөгү АКШнын Мамлекеттик департаментинин отчетун бул сайттан көрө аласыз: www.state.gov/religiousfreedomreport/.

г. Орун которуу эркиндиги

Мыйзам мамлекеттин ичинде орун которууга, чет өлкөлөргө чыгууга, репатриацияга (тарыхий мекенине кетүү) жана эмиграцияга кетүү эркиндигин берет, өкмөт жалпысынан бул эркиндиктерди сактайт. Ички миграция жөнүндө мыйзамда орун которуу эркиндиги каралган. Өкмөт жалпысынан бул укуктарды сактап келген, жарандар мамлекет ичинде, жалпысынан, эркин көчө алышкан. Өкмөт качкындарды, башпаанек издегендерди, жарандыгы жокторду жана башка кызыкдар болгондорго жардам кылуу үчүн Бириккен Улуттар Уюмунун Качкындар боюнча жогорку комиссарынын башкармалыгы (БУУ КЖКБ) жана башка уюмдар менен кызматташып келген.

“Терроризмге жана экстримизмге каршы күрөшүү жөнүндө” мыйзамына 2016-жылы киргизилген өзгөртүүлөр террористтик жана экстремисттик

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

аракеттери үчүн соттолгон бардык адамдардын Кыргызстандык жарандыгын алып салууга жол берет. Жыл ичинде бул мыйзам колдонулган эмес.

Чет өлкөгө чыгуу: Миграция жөнүндө мыйзам боюнча мамлекеттик сыр деп классификацияланган маалыматка жетүү мүмкүндүгү бар же мурда болгон инсандардын бардыгынын ал маалымат жашыруун болбой калышына чейин чет өлкөгө чыгуусуна тыюу салынган.

Качкындарды коргоо

БУУ КЖКБ октябрь айында мамлекетте 343 качкын жашагандыгын билдирди. Өзбекистандын өкмөтү тарабынан коркуп, качкын макамын алууну каалаган өзбек качкындар тууралуу билдирүүлөр келип жатты.

Башпаанек алуу мүмкүнчүлүгү: Мыйзамда качкын макамын жана башпаанек берүү каралган, өкмөт болсо качкындарды коргоо системасын түзгөн. Качкындар жөнүндө мыйзам өз өлкөсүнөн чыгуу убагында качкын деп эсептелинбеген адамдарга таасир эткен жоболорду камтыйт жана макамы боюнча чечим сот тарабынан аныкталмайынча документтердин жарам мөөнөтүн узартат.

Иш менен камсыз болуу:

БУУ мандатына ээ болгон бирок өлкөдө расмий макамы жок качкындардын жумушка орношуусуна мыйзам уруксат бербейт. Ошондуктан, алар жумуш берүүчүлөр тарабынан эксплуатацияланышкан, аларга төмөн айлык акы берилип, эмгек жоболору сакталбай жана жеңилдиктер берилген эмес. Алар өкмөткө даттана алышкан эмес. Мамлекетте расмий макамы бар качкындардын жумушка орношуусуна мыйзам уруксат берет.

Негизги кызматтарды алуу мүмкүнчүлүгү: Качкындар жана БУУ мандатына ылайык башпаанек издегендер мамлекет тарабынан каржыланган коомдук жеңилдиктерди алууга укугу жок. Мамлекеттен расмий качкын макамын алган качкындар негизги кызматтарды ала алышат.

Жарандыгы жок адамдар

БУУ КЖКБ өкүлдөрү мамлекеттеги жарандыгы жок адамдар бир нече категорияга бөлүнөөрүн билдиришкен. Октябрь айындагы абал боюнча жарандыгы жоктордун тизмесинде 2135 адам катталган, 2016-жылы болгон 11700 адамга караганда бул олуттуу кыскаруу. Бул бардык өлкө боюнча КЖКБ жана өнөктөш ӨЭУлар менен биргелешип Өкмөт тарабынан

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

өткөрүлгөн каттоо жана документтештирүү боюнча кампаниянын жардамы менен жетишилген.

Өлкөдө, 2015-жылдагы абалга карганда, болжол менен Кыргызстандын жараны менен баш кошкон, бирок Кыргызстандын жарандыгын ала алышпаган 700 өзбек аялы жашап жатат (көбүнүн өзбек паспорту да жараксыз болуп калган, ушул үчүн алардын кыргыз жарандыгын алуусу татаалдашкан). Башка категорияларга цыгандар, эскирген советтик паспорттун ээлери, Орусиянын жараны болууну көздөгөн жана бул үчүн кыргыз жарандыгынан баш тарткан мигранттардын балдары кирет. Өкмөт сотто эксплуатациялык шарттарга каршы өз укугун коргоого дарамети жетишпеген адамдардын мамлекеттик жеңилдиктерди алуусуна тыюу салган. Мамлекеттик каттоо кызматы жарандыгы жок адамдардын маалымат базасын аларга кайрылгандарга гана негиздеп жүргүзгөн.

3- бөлүм. Саясий процеске катышуу эркиндиги

Конституция жарандарга жалпы жана бирдей шайлоо укуктарынын негизинде жабык добуш берүү жолу менен өткөрүлүүчү эркин жана адилеттүү мезгилдик шайлоолор аркылуу бийликти шайлоо мүмкүнчүлүгүн камсыздайт. Практика жүзүндө айрым процедуралык жана техникалык бузуулар кездешкен.

Шайлоолор жана саясий жашоого катышуу

Жакында болуп өткөн шайлоолор: 15-октябрда шайлоочулар учурда өлкөнү жетектеп жаткан Кыргызстандын социал-демократиялык партиясынын мүчөсү, мурунку премьер-министр, жалпы добуш берүүнүн болжол менен 55 %ээ болгон Сооронбай Жээнбековду президенттикке шайлап, демократиялык жол менен тандалган бир президенттен экинчисине тынчтык жолу менен бийликти өткөрүп берсе боло тургандыгын көрсөтүштү.

ЕККУ, 11 талапкер катышкандыктан, шайлоо атаандаштык мүнөзгө ээ болду, алардын ар бири өздөрүнүн шайлоо алдындагы кампанияларын эркин өткөрө алышты; бирок административдик ресурсту кыянаттык менен колдонуу көйгөйү, шайлоочуларга кысым көрсөтүү жана добуштарды сатып алуу тынчсызданткан маселе бойдон калды деп эсептеди.

Жергиликтүү ӨЭУлар 2016-жылдын декабрь айындагы муниципалдык шайлоолорду топ бюллетендерди таштоо жана тартип бузуу учурлары болгондугу тууралуу массалык маалымат каражаттарынын билдирүүлөрүндө

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

жар салып, техникалык көйгөйлөрдүн болгондугу жөнүндө маалымат кеңири таркаса дагы “атаандаштык” мүнөздө болду деп эсептген. Шайлоонун жыйынтыктары бир дагы саясий партиянын үстөмдүк кылгандыгын чагылдырган жок. Ошол эле ӨЭУлар кошо өткөн конституцияга түзөтүүлөрдү киргизүү боюнча референдумга келген шайлоочулардын санын жогорулатуу үчүн административдик ресурстун кыянаттык менен пайдаланылгандыгын тынсыздануу менен билдиришти. Расмий маалыматтарга караганда, шайлоочулардын 39 % гана келгендигине карабастан, алардын 80 пайызы түзөтүү киргизүүнү колдоп добуш беришкен.

Шайлоо эрежелерин бузуудан коргонуу максатында, шайлоочулардын ким экенин жогорку технологиялык жол менен аныктоону киргизүү аракети менен, парламент биометрикалык маалыматын же манжаларынын изин тапшырган адамдарга гана шайлоочулардын тизмесине катталууга уруксат бере турган мыйзам кабыл алган. Адам укуктары чөйрөсүндөгү лидерлердин жана ӨЭУлардын бир катары биометрикалык каттоо талабынын айынан жарандар шайлоо укугунан ажырап калуулары мүмкүн экенине тынчсыздангандыктарын билдиришкен. Кийинчерээк 2015-жылы Конституциялык сот биометрикалык каттоо жөнүндөгү мыйзам конституциялык экендигин тастыктаган.

Саясий партиялар жана саясий катышуу: 120 орундуу Жогорку Кеңештин (парламенттин) мүчөлөрү “саясий тизмелердин” улуттук системасы аркылуу шайланышат. Шайлоодон кийин, партия жетекчилери аялдардын укуктарын кемсинтүү менен, дайыма тизмени оңдоп чыгышат.

Аялдардын жана азчылыктардын катышуусу: Аялдардын саясатка катышуусу боюнча саясий чектөөлөр жок. Шайлоо кодекси партиялык тизмеде аял жана эркек талапкерлер аралашып жана ал тизмеде бир жыныстагы талапкерлердин 70% ашпоосу керектигин талап кылат.

Мыйзам боюнча аялдар бийликтин ар кайсы бутактарында иштеп, бийликтин мамлекеттик жана жергиликтүү органдарында иштеген кызматкерлердин кеминде 30% түзүшү керек. Алар ээлей ала турган кызматтардын деңгээли мыйзам тарабынан аныкталган эмес.

Калктын 35 пайызын түзгөн улуттук азчылыктар, парламентте 10% гана орунду ээлейт, алар мурдагыдай эле шайлоо аркылуу келүүчү да, дайындалуучу мамлекеттик кызматтарда да жетишерлик көрсөтүлгөн эмес.

4-бөлүм. Коррупция жана өкмөттөгү айкындуулуктун жоктугу

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

Мыйзам тарабынан коррупцияда шектелип соттолгон мамлекеттик кызматтагы адамдар үчүн кылмыштык жаза каралса дагы, өкмөт бул мыйзамды натыйжалуу түрдө колдонбой келет жана кызматтагы адамдар көбүнесе эч кандай жазага тартылбастан коррупция менен шогулданып келишкен. Трансперенси Интернэшналдын маалыматы боюнча, мамлекеттик кызматкерлердин катышуусу менен катталган коррупциялык иштер мыйзам боюнча тандалып териштирилген. Иликтөөдөн же соттук териштирүүдөн качуу максатында пара берүү, тартип сактоо органдарынын бардык деңгээлдеринде олуттуу көйгөй жараткан. Укук коргоо органдарынын кызматкерлери тарабынан, өзгөчө өлкөнүн түштүгүндө, жарандардан пара өндүрүп алуу каражаты катары негизсиз камакка алуу, кыйноо, опузалоо жана кылмыштык куугунтуктоо кеңири колдонулган (1.d.бөлүмүн караңыз).

Коррупция: Коррупцияны иликтөөчү ыйгарым укуктуу жалгыз өкмөттүк орган болуп, УКМКнын Коррупцияга каршы кызматы эсептелет. Ал көзкарандысыз мамлекеттик орган эмес жана анын бюджетти УКМКнын оперативдүү бюджетинин чегинде каралат. УКМКнын жарандык коом менен кызматташуусу чектелүү болгондугу аз сандагы гана иштердин сотко жетишине алып келди.

7-июнда БП УКМКнын мурунку жетекчилеринин бир нечесинин иштери териштириле тургандыгын жарыялаган, алардын бирөө учурда Коргоо боюнча мамлекеттик комитеттин башчысынын милдетин аткаруучусу болуп иштеп жатат. Ал иш боюнча 2011-жылы УКМКнын кызматкерлерине арналган батирлерди мыйзамсыз бөлүштүргөндүгү үчүн УКМКнын жетекчилери жана турак жай комиссиясынын мүчөлөрү жоопко тартылган. Жыл аягында териштирүү иштери уланып жаткан.

Каржылык маалыматтарды ачуу: Мыйзам бардык мамлекеттик кызматтагы адамдардын өз кирешелерин жана мүлкүн жарыя кылуусун талап кылат. Мамлекеттик кадр кызматы мындай маалыматтын элге жарыялануусуна жооптуу. Талап кылынган маалыматтарды ачыкка чыгарбаган кызматтагы адамдар ээлеген кызматтарынан бошотулушу ыктымал, ошентсе да бул жаза дайыма эле колдонула бербейт.

3-августта Президент мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлердин кирешелерин, чыгашаларын, пассивдерин жана мүлктөрүн декларациялоо жөнүндөгү мыйзамга кол койду. Мыйзам 1-октябрдан тартып күчүнө кирди. 2016-жылдан тартып, судьялар жана судьялыкка талапкерлер өз мүлктөрүн,

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

кирешелерин жана чыгымдарын ачык жарыялашы керектигин мыйзам талап кылат. Бул соттук системада коррупцияга жол бербөө максатында жасалган.

5-бөлүм. Адам укуктарын бузуу тууралуу божомолдорду эларалык жана өкмөттүк эмес териштирүүлөргө бийликтин мамилеси

Өлкөдө көп сандаган улуттук жана эларалык укук коргоочу уюмдар активдүү иш алып барышты. Ошентсе да, өкмөттүн аракети мезгил-мезгили менен алардын эркин иш алып баруусуна тоскоолдук жараткан. Бийлик аткаминерлери алар менен сейрек кызматташып, ой пикирлери менен чанда гана эсептешкен.

5-июлда кыргыз чек арачылары Россиянын жараны, укук коргоочу, Борбор Азиядагы “Мемориал” адам укуктары борборуун долбоор директору Виталий Пономаревдун, Кыргыз Республикасындагы адам укуктары боюнча конференцияга катышуусунан кийин, өлкөгө кирүүсүнө тыюу салган. Конференциядан кийин Пономарев Казакстанга барып, кийинчерээк Кыргыз Республикасына кайрадан кирүү мүмкүнчүлүгүнөн ажыратылган. Пономаревдун адвокатынын айтуусунда, кирүүгө тыюу салуу УКМК тарабынан демилгеленген. Өлкөнүн түштүгүндөгү Ноокат шаарында 2008-жылы болгон жарандык башаламандыкты териштирүүдөн кийин, Пономаревго 2009 - жылы Кыргыз Республикасына кирүүгө тыюу салынган.

Бириккен Улуттар Уюму же башка эларалык органдар: Бириккен Улуттар Уюмунун жана башка уюмдардын өкүлдөрүнө, анын ичинде ЕККУ, ЭККК, Норвегиялык Хельсинки комитетине жана Эларалык миграция уюмуна (ЭМУ) адам укуктары чөйрөсүндөгү укук бузууларды териштирүү же көйгөйлөргө мониторинг жүргүзүү максатында өлкөгө кирүүгө өкмөт уруксат берген. Өкмөт алардын Азимжон Аскарров менен жолугусун чектеп, бирок калган учурларда эларалык органдарга жарандык коомдун активисттери, кармалган адамдар жана өкмөт аткаминерлери менен жолугууга, ошондой эле абак жайларына тоскоолдуксуз кирүүгө мүмкүнчүлүк берген.

Венадагы ЕККУнун туруктуу кеңеши 27-апрелде ЕККУнун өлкөдөгү борборунун макамын программалык кеңсеге чейин төмөндөттү. Макамдын төмөндөшү өлкөнүн аймактарындагы ЕККУнун бардык кеңселеринин жабылышына жана ЕККУ сунуштаган долбоорлорду жактыруу же четке кагуу боюнча өкмөткө натыйжалуу мүмкүнчүлүк берген консультативдик механизмди түзүүгө алып келди.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

Адам укуктары боюнча өкмөт органдары: Акыйкатчы жеке жарандардын жана ӨЭУлардын атынан адам укуктарын көзкарандысыз коргоочу катары иш алып барды, ошондой эле ал иштерди соттун кароосуна сунуштоо ыйгарым укугуна ээ. Байкоочулар коопсуздук органдарын курчаган жазаланбай калуу атмосферасы, алардын жарандардан көз карандысыз иш алып баруу жөндөмдүүлүгү Акыйкатчыга берилген арыздардын санын жана түрлөрүн чектей тургандыгын белгилешти. Өкмөт 2002-жылы Акыйкатчы институтун, ал эми 2012-жылы Кыйноолорду алдын алуу боюнча улуттук борборду түзгөн. Укук коргоо жамааты Улуттук борбор менен кызматташып жана абактарга көнүмүшкө айланган жана жарыяланбаган барууларды натыйжалуу өткөрдү.

Биринчи жарым жылдыктын аралыгында Акыйкатчыга кыйноо жөнүндө 25 арыз түшкөн.

Акыйкатчы адам укуктарынын бузулгандыгы жөнүндө арыздарды карап чыгып, алардын айрымдарын териштирүү үчүн тийиштүү органдарга багыттаса дага, ички да эларалык байкоочулар да анын ишинин натыйжалуулугунда күмөн бар экендигин белгилешкен. Парламент 2015-жылдын июнь айында Акыйкатчы Бактыбек Аманбаевдин кызматтан кетүүсүн колдоп добуш берип, Акыйкатчынын көзкарандысыздыгын чектөө боюнча чараларды кабыл алган. Аманбаев муну саясатка байланышкан чечим деп атады. 2015-жылдын декабрь айында парламент Акыйкатчылыкка коомдук телерадиокорпорациясынын мурунку башкы директору Кубат Оторбаевди дайындады.

6-бөлүм. Басмырлоо, коомдо укуктардын бузулушу жана адам сатуу

Аялдар

Зордуктоо жана үй-бүлөдөгү зомбулук: Зордуктоо, анын ичинде жубайы тарабынан зордуктоо, мыйзамсыз деп эсептелет, бирок, мурдагы жылдардагыдай эле, өкмөт бул мыйзамдын натыйжалуу аткарылышын камсыз кылган эмес, зордуктоо боюнча билдирүүлөрдүн статистикасы толук көрсөтүлгөн эмес. Сексуалдык зомбулук көрсөткөндүгү үчүн жаза үч жылдан сегиз жылга чейин эркинен ажыратууну түзөт. Прокурорлор зордуктоо боюнча иштерди сотко сейрек өткөрүшөт. Мындай иштердин же соттолгондордун саны боюнча 2016-жылга статистика жок. Милиция

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

жалпысынан күйөөсү тарабынан зордуктоону кылмыш жазыгы эмес, административдик жазык деп эсептейт.

Мыйзам конкреттүү түрдө үй-бүлөдөгү зомбулукка, жубайына зөөкүр мамиле жасоого, аялдарга жана кыздарга карай зомбулукка тыюу салганы менен, бул маселе олуттуу көйгөй бойдон калууда, ал тууралуу маалыматтар азайтып берилет. Үй бүлөдөгү зомбулук актыларын жасагандыгы үчүн жаза айып төлөөдөн тартып, 15 жылга чейин эркинен ажыратууну камтыйт.

Акыркысы зөөкүр мамиледен улам курмандык каза тапкан учурда колдонулат. ХРУ 2015-жылы үй-бүлөдөгү зомбулуктун ырайымсыз формаларынын бир тобун каттаган жана тергөөнү, айыпкерлерди куугунтуктоону, жазалоону, о.э. аман калгандарга колдоо көрсөтүүүнү же коргоону өкмөт жетишсиз деңгээлде жүргүзгөндүгүн аныктаган. Акыркы жылдары сот тарабынан каралган, анча көп эмес сандагы катталган иштерде, көптөгөн айыптоолор кылмыш деп эсептелбестен, административдик укук бузуу катары каралып, жеңил жаза колдонууга алып келген.

Президент 28-апрелде коргоочу ордер берүү процессин жеңилдеткен жана үй бүлөдөгү зомбулуктун курмандыктарын коргоону күчөтүүчү “Үй бүлөдөгү зомбулук жөнүндө” жаңы мыйзамга кол койгон. Мыйзам милициядан үй бүлөдөгү зомбулук жөнүндөгү ишти каттоого алуусун жана физикалык жана психологиялык зомбулукка кошумча укук бузуунун бир формасы катары экономикалык зомбулукту таануусун талап кылат. Жылдын аягында бул мыйзам толук күчүнө кире элек болчу.

Аялдарга каршы көптөгөн кылмыштар психологиялык кысымдан, экономикалык көзкарандылыктан, маданий салттардан, социалдык бөлүп салуудан корккондуктан жана тартип сактоочу органдарынын кызматкерлеринин арасындагы кош-көңүлдүктөн улам катталган эмес. Зомбулук жөнүндө арызданган аялдардан күйөөлөрү өч алган учурлар жөнүндө да маалымат болгон.

Зомбулуктан жабыркаган аялдарга жардам көрсөткөн уюмдар коргоочу ордерлерди алуу үчүн укуктук процесстерди оптималдаштырууну да алга сүрөшкөн. Өкмөт үй зомбулугунун курмандыктары үчүн “Сезим” кризистик борборун кеңсе менен камсыздаган жана анын чыгымдарын төлөгөн.

Башка зыяндуу салттуу практикалар: Мыйзам тарабынан тыюу салынганына карабастан, мажбурлап турмушка берүү үчүн аялдарды жана кыздарды ала качуу практикасы да эле уланып келет. Европадагы коопсуздук жана

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

кызматташуу боюнча комиссия ар жылы 12 000 жаш кыз никеге мажбурлоо максатында уурдалаарын, ал эми алардын 20 пайызы бул процессте зордуктоого кабыла тургандыктарын эсептеп чыккан. Уурдалган кыздар көбүнчө үйдөгү зомбулуктун курмандыктарына айланышат, алардын билим алуу жана иштөө мүмкүнчүлүктөрү чектелет. Бул практиканын терс таасири уурдалган келиндердин балдарына да таасир этет. Дьюк университетинин августтагы изилдөөлөрүндө ала качып келген келиндердин балдарынын төрөлгөндө салмагы аз болуп, алардын саламаттыгында жана өнүгүүсүндө узак мөөнөттүк көйгөйлөр болушу ыктымал экени билдирилген. Байкоочулар катталбаган диний никелердин айынан эрте турмушка чыгуулардын, көп аялдуулуктун жана кыздарды ала качуунун саны өсүп жаткандыгын көрсөтүшөт. Бул мындай никелер жөнүндөгү маалыматтардын жеткиликтүү болушуна да өз таасирин тийгизет.

Кыз ала качуунун айрым курмандыктары коргоочу ордерлерди алуу үчүн, жергиликтүү милицияга кайрылышкан, бирок бийлик анын аткарылышын жетишээрлик камсыз кыла алган эмес. Өкмөт 2012-жылы кыз ала качуу үчүн жазаны 10 жылга эркиндиктен ажыратууга чейин күчөтсө да, мындай кылмыш жасалгандыгы жөнүндө билдирүүлөрдүн жана кылмыштык куугунтуктоонун саны көбөйбөгөндүгү тууралуу ӨЭУлар маалымат берип келишет.

Сексуалдык кыянат мамиле: Жергиликтүү “Шанс” ӨЭУсу берген маалыматы боюнча, өзгөчө жеке сектордогу жумуш орундарында жана университеттин студенттеринин арасында сексуалдык кыянат мамиле кеңири жайылган, бирок алар жөнүндө билдирүүлөр сейрек түшкөн же алар боюнча мыйзамдык куугунтуктоо аз болгон. Мыйзам физикалык сексуалдык зомбулукка тыюу салат, бирок сөз менен сексуалдык кыянат мамиле жасалышы эске алынган эмес.

Калктын санынын мажбурлоо менен көзөмөлгө алынуусу: Мажбурлоо менен боюнан алдыруу, эркине каршы стерилизациялоо же калктын санын көзөмөлдөөнүн башка мажбурлоо ыкмалары жөнүндө билдирүүлөр түшкөн эмес. Энелердин өлүмүнүн жана контрацептивдердин таралышынын көрсөткүчтөрүн баалоону төмөндөгү даректен таба аласыздар: www.who.int/reproductivehealth/publications/monitoring/maternal-mortality2015/en/.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

Басмырлоо: Мыйзамда аялдар үчүн да, эркектер үчүн да бирдей укуктук макам жана укуктар каралган, бирок мыйзамдын жакшы сакталбагандыгынан улам, аялдарды басмырлоо сакталып келет.

Мурдагы жылдардай эле, аялдардын маселелери менен алектенген ӨЭУлар аялдардын саламаттыгы начарыраак, алар зомбулукка көбүрөөк туш болот, үйдөн тышкары иштөөгө мүмкүнчүлүгү азыраак жана кирешелерин өз алдынча бөлүштүрүүдө, эркектерге салыштырмалуу, жөндөмү азыраак экендиктерин билдирет.

Балдар

Балдардын туулгандыгын каттоо: Мыйзамда өлкөдө төрөлгөн ар бир бала туулгандыгы тууралуу күбөлүк алуу, жергиликтүү каттоо жана жарандык алуу укуктарына ээ болуусу керектиги каралганы менен, айрым балдардын жарандыктары жок (2.d.бөлүмдү караңыз). Башка өлкөгө көчүп кеткен жана анын жарандыгын алган мигрант-ата энелердин балдары кыргыз жарандыгын алуу үчүн ата энесинин экөө тең Кыргызстандын жараны болгонун далилдөөсү керек.

Билим берүү: Мыйзамда балдардын алгачкы тогуз жыл аралыгында же жашы 14-15ке толгонго чейин милдеттүү түрдө жана бекер билим алуулары каралган. 17 жашка чейин орто билим алуу бекер жана жалпы болуп эсептелет. Өкмөт бардык окуучулар үчүн акысыз негизде билим алууну камсыз кылганы эмес, ал эми жашаган орду боюнча каттоо системасы социалдык тейлөөнү, анын ичинде качкындардын, мигранттардын жана жарандыгы жок адамдардын балдары үчүн билим алуу мүмкүнчүлүктөрүн чектейт. Балдарын мамлекеттик мектепке жөнөткөн мындай ата-энелер кыйынчылык келтирүүчү жана мыйзамсыз административдик төлөмдөрдү төлөөгө аргасыз болушкан.

Балдарга зомбулук: Балдарга зомбулук көрсөтүү, анын ичинде уруп согуу, балдар эмгеги жана коммерциялык максатта балдарды жана кыздарды жыныстык эксплуатациялоо көйгөй бойдон калууда.

Жашы жете электерди никелөө жана никеге мажбурлоо: Жергиликтүү бийликтин макулдугу менен балдар 16 жана 17 жашка толгондо мыйзамдык негизде никеге тура алышат, бирок жалпысынан 16 жашка чейин жарандык никеге турууга мыйзам тыюу салат. Кыз ала качуу практикасы мыйзамга каршы экендигине карабастан уланып келет (Аялдар аттуу, 6-бөлүмдү караңыз.). Жашы жете элек кыздарды ала качуунун саны отчеттордо

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

азайтылып берилет. Улуттук статистикалык комитет жашы 25тен 49 жашка чейинки күйөөсү бар аялдардын 15% 18 жашка чейин эле турмушка чыгышкандыктарын, анын ичинен 1% 15 жашка чейин никеге турган деп баалаган. Үйдөгү зомбулук жөнүндөгү 2015-жылкы ХРУнун билдирүүсүндө кыз ала качуу же эрте жана мажбурлоочу никелердин башка формалары менен күрөшүү маселелерине өкмөттүн жетишээрлик деңгээлде көңүл бурбай тургандыгы көрсөтүлгөн. 2016-жылдын ноябрь айында Президент жашы жете элек балдардын катышуусу менен диний никелердин кылмыш катары каралуусу жөнүндө мыйзамга кол койду. Кылмыштын бул түрү боюнча бир дагы иш козголгон эмес.

Балдарды сексуалдык эксплуатациялоо: Кылмыш кодекси балдарды сатууга, балдарды соодалоого, балдардын сойкулугуна жана порнографиясына, ошондой эле балдарга каршы сексуалдык мүнөздөгү башка кылмыштарга тыюу салат. Эгер бала курмандык болсо, адамдарды сатуу жана сойкулукка мажбурлоо үчүн кылмыш жоопкерчилиги мыйзамда 15 жылга чейин эркинен ажыратуу каралган. Мыйзамда зомбулук же күч колдонуу менен коркутуу, опузалоо, мүлктү жок кылуу же ага зыян келтирүү жана алдамчылык менен кимдир бирөөнү сойкулукка тартуу да кылмыш катары квалификацияланат.

Кылмыш кодекси балдар порнографиясын жайылтууга жана жайылтуу максатында аларды сактоого тыюу салат. Балдар порнографиясына мыйзам конкреттүү аныктама бербейт, ал эми Кылмыш кодекси компьютерди колдонуу же интернет аркылуу балдар порнографиясын көрүүнү же балдар порнографиясына ээ болууну толугу менен кылмыш катары карабайт.

ЮНИСЕФтин маалыматы боюнча, Бишкекте 18 жашка чейинки балдар сойкулукка тартылган. Алардын так эсеби белгилүү болбосо да, милиция балдар сойкулугуна көбүнчө билим алуу үчүн Бишкекке айылдардан келген кыздар кабылаарын билдирген. Борборго келгенден кийин акча көйгөйүнөн улам алар секс-соодага аралашышат. Адамдарды соодалоодо укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин болжолдуу катышуусу жөнүндө билдирүүлөр түшкөн. Секс-сооданын курмандыктары болгон балдарды милиция кызматкерлери опузалашкан, акча талап кылышкан жана зордукташкан деп айтылат. Өкмөт мындай билдирүүлөрдү териштирүүгө алган эмес, ошондой эле адамдарды соодалоого байланышкан кылмыштарга катышкандыгы үчүн мамлекеттик кызматкерлерди куугунтукка алган эмес.

Кылмыш кодексине ылайык, 18 жана андан жогору жаштагы адамдарга 16га жашы толо элек адамдар менен жыныстык катнашка барууга тыюу салынат.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

Үйүн таштап кеткен балдар: Мурдагы жылдардай эле, ата энелеринин каражаттарынын жетпегендигинен улам үйүнөн чыгып кеткен балдар жөнүндө көптөгөн билдирүүлөр түшкөн, ал балдардын басымдуу бөлүгү мекемелерде, бакма үй бүлөлөрдө же көчөдө жашашкан. Көчөдөгү балдардын болжол менен 80% ички мигранттардын үй бүлөлөрүнөн чыккан. Көчө балдары билим жана медициналык кызматтарды алууда кыйынчылыктарга туш болушкан. Милиция көчө балдарын кармап, эгер дареги белгилүү болсо үйлөрүнө, болбосо реабилитациялык борборлорго же балдар үйлөрүнө жөнөтүшкөн.

Мекемелердеги балдар: Интернат түрүндөгү мамлекеттик мекемелер жана багып алган үй-бүлөлөр жетиштүү ресурстардын жоктугунан улам, көп учурда балдарга зарыл болгон шарттарды түзүп бере алышкан эмес. Бул айрым учурларда чоңоюп калган балдарды, психикалык саламаттыгында көйгөйлөр болбосо да, психиатриялык мекемелерге өткөрүп берүүгө алып келген.

Балдарды чет өлкөгө жиберүү максатында уурдоо: «Эларалык балдарды уурдоонун жарандык аспекти жөнүндөгү» Гаага конвенциясына өлкө 1980-жылы кол койгон. (Балдарды эларалык уурдоо жөнүндөгү АКШнын мамлекеттик департаментинин жылдык отчетун караңыз travel.state.gov/content/childabduction/en/legal/compliance.html).

Антисемитизм

«Ачык позиция» ӨЭУсунун маалыматы боюнча, еврей калкы өлкөдө болжол менен 500-700 адамды түзгөн. Антисемиттик комментарийлер жөнүндө билдирүүлөр негизги маалымат каражаттарында чыккан эмес.

Адамдарды сатуу

Адамдарды сатуу жөнүндөгү АКШнын мамлекеттик департаментинин отчетун карагыла www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/).

Мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар

Мыйзам физикалык, сенсордук, интеллектуалдык жана акыл эс жагынан жетишсиздиктери бар адамдарды басмырлоого тыюу салат, бирок мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар жумушка жалданууда, билим алууда, транспортто, медициналык жана башка мамлекеттик кызматтарды алууда, сот системасында басмырлоого учурайт. Мыйзам мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдарга имараттарды, коомдук транспортту жана унаа

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

токтотуучу жайларды колдонуу мүмкүнчүлүгүнүн камсыз кылууну талап кылат, жана ошондой эле угуу же көрүү мүмкүнчүлүктөрү чектелгендерге массалык маалымат каражаттары менен камсыздоо үчүн субсидияларды, үй куруу үчүн акысыз жер тилкелерди берүүнү эске алат. Өкмөт негизинен бул мыйзамдын толугу менен аткарылышын камсыздаган жок. Андан сырткары, майыптар терс коомдук мамиле жана жалпы калк ичиндеги жогору жумушсуздуктун айынан жумуш таба алышпайт.

Мамлекеттик каражаттардын жетишпестиги майыптарга жакшы билим алууга тоскоол болот. Майып балдардын ата-энелеринин ассоциациясы майып балдар билим алууга укуктуу болгону менен, мектептер көп учурда аларды кабыл алуудан баш тартышкандыгын билдирген. Өкмөт акыл эс жана физикалык жетишсиздиктери бар балдарды китептер жана окуу куралдары менен камсыз кылуу программаларын каржылаган. ЮНИСЕФтин маалыматы боюнча, мүмкүнчүлүгү чектелген балдардын үчтөн бири институционалдаштырылган.

Өткөн жылдардагыдай эле, негизинен каржылоонун жетишсиздигинен улам психиатриялык ооруканалардагы шарттар канааттандырарлык эмес. Өкмөт аларды тамак-аш, суу, кийим-кече, жылуулук, медицина сыяктуу негизги керектөөлөр менен камсыз кылган эмес, ооруканаларда көп учурда орун жетишпейт.

Бийлик органдары көбүнчө психиатриялык оорулары бар балдарды башка балдар менен интеграциялаштырбай, психиатриялык ооруканаларга жиберешет. Кээ бир адамдар мындай ооруканаларга эркине каршы киргизилишкен, алардын арасында бойго жетип калгандыгы үчүн балдар үйлөрүндө кала албаган, психикалык оорулары жок адамдар да болгон.

Жаштардын укук коргоо тобу физикалык жана акыл эс жетишсиздиктери бар балдардын укуктарынын корголушуна байкоо жүргүзгөн. Топ бир нече мекеменин кызматкерлери балдардын укуктарын бузган, жаш пациенттерге жетиштүү тамак бербей, күч колдонгон деген билдирүү жасаган.

Башкы прокуратура психикалык жетишсиздиктери бар бейтаптардын жана майыптардын укуктарынын корголушуна жоопкер. Жергиликтүү ӨЭУлардын юристтеринин айтымында, Баш прокуратуранын кызматкерлери эч кандай даярдыгы жок, укуктарды коргоо тууралуу билими аз жана майыптарга жардам көрсөтүүдө натыйжалуу иштей алышкан эмес. Көпчүлүк судьялардын мындай балдарды психиатриялык ооруканаларга жиберүү туура

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

же туура эместигин аныктоо үчүн тажрыйбасы жана даярдыгы жок, бийлик болсо кээ бир адамдарды алардын каалоосуна каршы ооруканаларга жаткырган.

Бир катар активисттер 2008-жылда кабыл алынган, жумуш берүүчүлөрдөн майыптарды жумуш орду менен камсыз кылуу үчүн атайын квоталарды берүүнү талап кылган (болжол менен жумуш орундарынын 5%), мыйзамды бийлик аткарбайт деп билдиришкен.

Улуттук / расалык / этникалык азчылыктар

Өлкөнүн калкынын дээрлик 15%, өзгөчө Ош областынынын калкынын жарымын түзгөн этникалык өзбектер жана кыргыздар ортосундагы чыңалуу көйгөй бойдон калууда. Этникалык өзбектерди ишкердикте жана бийлик структураларында басмырлоо, аларды куугунтуктоо жана негизсиз камакка алуулар жөнүндө билдирүүлөр бул чыңалуудан кабар берет. Этникалык өзбектер жолдорду куруу боюнча чоң долбоорлор жана жумуштар коомдук талкуулоосуз жүргүзүлгөндүгүн, алар жашаган жерлерде кыйынчылыктарды пайда кылгандыгын, үйлөрү талкалангандыгын билдиришкен.

Сексуалдык ориентация жана гендердик өзгөчөлүгү себеп болгон зомбулук, басмырлоо актылары жана башка мыйзам бузуулар

Сексуалдык ориентациясы жана гендердик өзгөчөлүгү белгилүү болгон ЛГБТИ өкүлдөрү физикалык жана оозеки кемсинтүүгө, жумушун жоготууга, милиция жана башка органдардын көңүлүнө илинүү коркунучунда жашашат. Түрмө кызматкерлери жана камакка алынгандар көптөгөн учурларда камактагы кумсаларды ачык кол салуулардын бутасына айлантышкан. Лесбиян жана бисексуал аялдарды мажбурлап күйөөгө берүү учурлары да болгон. «Лабрис» коомдук фонду гомосексуалдуулугун айыктыруу үчүн лесбияндарды “түзөөчү зордуктоо” учурлары жөнүндө кабарлаган.

ХРУ 2014-жылы 40 ЛГБТИ өкүлдөрүнүн берген интервьюларына негизделген отчетту жарыялаган, бул отчетто акча талап кылуулар, зомбулук жана сексуалдык зордук тууралуу айтылган. Билдирүүдө кумсалар барган парктарды жана көңүл ачуучу жайлардыкыдырган милиция кызматкерлери эгер пара беришпесе аларга күч колдонооорун, камакка алаарын жана кумса экендиги тууралуу үй бүлөлөрүнө кабарлаарын айтып опузалаганы майда-чүйдөсүнө чейин сүрөттөлөт. ЛГБТИ коомчулугунун өкүлдөрү мындай учурлар жыл аралыгында да кайталанган деп билдиришет. Түштүктөгү ӨЭУлардын лидерлери булардан да чоң коркунуч тууралуу айтып берген.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

ВИЧ/СПИД менен ооруган адамдарга социалдык жарлык тагуу

Мыйзам ВИЧ/СПИД менен ооруган адамдарды басмырлоо менен жарлык тагуудан коргогону менен, ЮНЭЙДС маалыматы боюнча, ВИЧ менен жабыркаган адамдар мурдагыдай эле кемсинтүү жана басмырлоонун жогорку деңгээлине туш болуп келишет. Жаман ат кылуу индексинин маалыматына ылайык, 2015-жылы, ВИЧ инфекциясына кабылгандар коркутуу же сөз менен мазактоо, кысымга алуу жана опузалоо болгондугун, айрымдары күч колдонуу жана ур-токмокко кабылгандыгын да билдиришкен. ВИЧ/СПИД статусунун социалдык жарлык тагуудан улам жумушунан айрылып же турак жайга ээ боло албай жаткандыгын билдирген фактылар да бар.

7-бөлүм. Жумушчулардын укуктары

а. Биригүү эркиндиги жана чогулуп сүйлөшүүлөрдү өткөрүү

Мыйзам эмгекчилерге профсоюз түзүүгө жана ага кирүүгө укук берет. Мыйзам профсоюздар ишин кийилигишүүсүз алып барууга, коллективдүү сүйлөшүүлөрдү уюштурууга жана жүргүзүүгө уруксат берет. Эмгекчилер иш таштоого чыгууга укуктуу, бирок расмий макулдуктун керек болушу иш таштоого чыгууну татаалдаштырат. Мамлекеттик кызмат жөнүндөгү мыйзам медицина кызматкерлери жана мугалимдерден сырткары бардык мамлекеттик кызматкерлерге иш таштоого чыгууга тыюу салат. Мыйзам иш таштоого чыккандарга жооп чара көрүүгө тыюу салбайт.

Билдирүүлөргө ылайык, көптөгөн профсоюздар, мүчөлөрүнүн кызыкчылыктарын гана коргогон эмес, мамлекеттин кызыкчылыктарын да эске алган жарым-расмий мекеме катары иштеген. Профсоюздар Федерациясы (ПФ) Кыргызстандагы жалгыз жалпы профсоюз болуп саналат. Профсоюздар ПФга кирүүгө милдеттүү эмес, ПФга байланышы жок бир нече кичи адистик бирикме бар.

Өкмөт бул укуктардын сакталышын натыйжалуу камсыз кылган. Жумушчулар профсоюздарды уюштуруу жана аларга мүчө болуу укугун, профсоюздар коллективдүү сүйлөшүүлөрдү уюштуруу жана жүргүзүү укугун колдонушкан. Профсоюз лидерлери өкмөт менен кызматташып, эл аралык байкоочулар профсоюздар жумушчулардын укуктарын жакшы коргогон эмес деп эсептеген. Өткөн жылдары кээ бир профсоюздар профсоюз лидерлери себеби жок ишинен бошотулганын жана айрым компаниялар өз алдынча профсоюздарды негиздегенин билдиришкен.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

б. Зордоп же мажбурлап иштетүүгө тыюу салуу

Мыйзам зордоп же мажбурлап иштетүүнүн бардык формаларына тыюу салат. Мыйзам жыныстык же эмгек эксплуатациясынын максатында күч колдонууга, алдоого, мажбурлоого жол бербейт жана мындай мыйзам бузууларды алдын алуу үчүн жетиштүү деңгээлдеги жазалар каралган. Эмгек кодекси жана Балдар кодекси да мажбурлап иштетүүгө тыюу салат. Өкмөт бул мыйзамдын аткарылышын көзөмөлдөөнү толугу менен камсыздаган жок, мажбурлап иштетүүдөн жабыр тарткандарды аныктоонун сапаты дагы деле тынчсыздандырып келет.

Эмгек министрлиги потенциалдуу мигранттарга маалымат берүү жана адам сатуудан жабыр тарткандарга жардам көрсөтүү үчүн МОМдун чалуусу акысыз байланыш телефону менен камсыздаган.

Мажбурлап иштетүү учурлары орун алган, алардын көбү балдарды айыл чарбасында иштетүүгө байланыштуу.(7-бөлүм. с.).

АКШнын Мамлекеттик департаментинин адам сатуу боюнча докладын да караңыз www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/

в. Балдардын эмгегин пайдаланууга тыюу салуу жана жумушка жалдануу үчүн минималдуу курак

Мыйзам жумушка жалдануу үчүн минималдуу курак деп 16 жашты аныктаган, эмгек келишимине кол коюуну талап кылбаган, гезит сатуу сыяктуу “жеңил” деп эсептеген жумуштарда, ата энесинин же карамагына алган адамдардын уруксаты менен, балдар 14-жаштан баштап иштей алышат.

Мыйзам 18 жашка жетпеген балдарды түнкү убакта, металлургия, нефть, газ, тамак аш, машина куруу өнөр жайларында, оюн-зоок мекемелеринде, кен өндүрүүдө иштетүүгө тыюу салат. 14-15 жаштагы балдар күнүнө 5 саатка чейин, жумасына 24 сааттан ашпай, 16-18 жаштагы балдар күнүнө 7 саатка чейин, жумасына 36 сааттан ашпай, эмгектене алышат. Бул мыйзам майып балдарга да таралат. Мыйзамды бузуу кылмыштын оордугуна жараша айып-пул же 10 жылга чейин эркинен ажыратуу менен жазаланат. Бул мыйзамдардын сакталышын камсыздоонун жана аны бузгандыгы үчүн соттук куугунтуктоонун жетишсиздиги абалды жакшыртууну дале кыйындатып келет. Балдар эмгегинин жалпы абалына 2014-жылда жасалган көз салуу маалыматына таянсак, балдар эмгегин колдонуунун дээрлик бардык учурлары айыл чарба иштеринде катталган.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

Балдар эмгегинин эң начар формаларын жоюу аракеттериндеги кээ бир ийгиликтерге карабастан, балдарды мажбурлап иштетүү дагы деле көйгөй болуп келет. Акыркы билдирүүлөргө караганда, балдар дагы деле айыл чарбасында пахта өстүрүп, базарларда буюмдарды сатып, ташып жүрүшөт.

Баш прокуратура жана Мамлекеттик эмгек инспекциясы иш берүүчүлөр тарабынан Эмгек кодексинин сакталышына жооптуу. Инспекциянын маалыматына таянсак, инспекторлордун балдар эмгегин сейрек текшерүүлөрү эмгек жөнүндөгү мыйзамдардын аткарылышын натыйжалуу камсыздоо үчүн жетишсиз болгон. Көп балдар өздөрүнө жана үй бүлөлөрүнө иштегени үчүн, алардын жумушу Эмгек кодексине туура келе тургандыгын же келбей тургандыгын аныктоо өкмөт үчүн татаал болгон.

Эмгек министрлигинин балдар эмгегинин эң начар формалары боюнча жыйынтыктарын бул баракчадан таба алсыз: www.dol.gov/ilab/reports/child-labor/findings/.

г. Кызматына же жумуштун түрүнө жараша басмырлоо

Мыйзам эмгек ордуна же жумуштун түрүнө, жыныска, расага, улутка, тилге, байлыгына же жакырдыгына, расмий макамга, динге, жашка, жашаган жерине, саясий көз караштарына, коомдук уюмдарга мүчө болгондугуна жана башка кесиптик жөндөмдүүлүккө байланышы жок шарттарга карай басмырлоого тыюу салат. Өкмөт бул мыйзамдардын натыйжалуу аткарылышын камсыз кылган жок, күнөөлүү деп аныкталган адамдарды жазалоонун катаалдыгы мындан ары мыйзамдын бузулушун алдын алуу үчүн жетишсиз болгон.

Кыргызстандын түштүгүндө жашаган этникалык өзбектер, ошондой эле жергиликтүү бийлик органдарында каттоодон өтүүдөгү жана лицензия алуудагы басмырлоонун айынан кичи ишкана ачуу өтө татаал болгонун айтышты.

Аялдардын орточо айлык акысы эркектердикине салыштырмалуу бир топ төмөн болгон. Начарлап жаткан экономикалык шарттарда өтө алсыз болуп калган пенсионерлердин көпчүлүгүн аялдар түзөт. Элет жериндеги аялдарга болгон салттуу мамиле, аларды аял жана эне болуу менен гана чектеген жана билим алуу мүмкүнчүлүгүн азайткан. ЛГБТИ коомчулугунун мүчөлөрү сексуалдык багыты тууралуу ачык айтканда иштеген жеринде басмырлоого учурагандыгы тууралуу айтып беришкен. Майыптар жумушка жалданууда жана жумуш ордуна жетүүдө басмырланышкан.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

д. Канааттандыраарлык эмгек шарттары

Өлкөдөгү расмий минималдуу айлык акы 1140 сомду (17 АКШ долларын) түзгөн. Жумуш берүүчүлөр көбүнчө мындан жогорураак айлык төлөгөн. Минималдуу айлык акы жөнүндөгү мыйзам боюнча, ал бара-бара жашоого сарпталган каражатка жеткенге чейин жогорулашы керек. Минималдуу эмгек акы 2015-жылы өкмөт тарабынан белгиленген жакырчылык чийининен төмөн деңгээлде турат, бул жылына 31 573 сомду (458 АКШ долларын) түзөт. Улуттук статистикалык комитет орточо айлык акы 14166 сомду (205 АКШ долларын) түзгөндүгүн билдирген.

Катардагы жумуш аптасы көбүнчө 5 күндөн туруп, 40 саатты түзөт. Мамлекеттик мекемелерде жума ичинде милдеттүү түрдө 24 сааттык эс алуу эске алынган. Эмгек кодексине жараша, күнүнө 4 сааттан же жумасына 20 сааттан көп мөөнөттөн ашыкча иштөөгө болбойт, жумушчулар компенсациялоочу эс алууга чыгышы керек же сааттык айлыктын 150-200% өлчөмүндө кошумча маяна алышы кажет.

Бул эрежелер жалпысынан күчтүү профсоюздары бар чоң уюмдарда сакталган. Мыйзам кичи жана формалдуу эмес фирмалардын кызматкерлерине да тиешелүү, бирок көбүнчө алардын профсоюздардук өкүлчүлүктөрү жок.

Улуттук статистикалык комитет формалдуу эмес экономикалык ишмердикке жалпысынан кызматкерлерин жумуш орундары жана айлык акылары менен камсыз кылуу үчүн буюмдарды чыгарган жана кызматтарды көрсөткөн тиричилик бирдиги деп аныктама берген. Өкмөттүн эсеби боюнча, калктын 24% гана экономиканын формалдуу секторунда, калгандары формалдуу эмес экономикада эмгектенген.

Завод жана фабрикалардагы коопсуздукту сактоо жана ден соолукту коргоо канааттандыраарлык эмес болгон. Мыйзам эмгекти коргоо жана коопсуздук техникасын сактоо нормаларын орноткон, бирок өкмөт негизинен бул нормаларды сактаган эмес. Бул мыйзамды бузуу үчүн жаза өзүнө коомдук иштерден тартып айып салууну камтыйт. Мыйзам эмгекчилерге ишинен айрылбай, коркунуч туудурган жумуш ордуна кетүү мүмкүнчүлүгүн бербейт. Мамлекеттик эмгек инспекциясы эмгекчилерди коргоого жана бардык эмгек маселелери боюнча текшерүү жүргүзүүгө жоопкер. Мыйзам талаптарынын аткарылуусу үчүн жетишсиз болгон. Мыйзам формалдуу эмес экономика үчүн да эмгекти коргоо стандарттарын жана коопсуздук техникасын эске албайт.

Лицензия берүүнүн мамлекеттик эрежелери чет өлкөдө иштөө үчүн жумушчуларды жалдаган компанияларга катуу талап койгон. Мындай компанияларга лицензияны Эмгек, миграция жана жаштар министрлиги

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

берет. Өкмөт лицензиясы бар жана текшерилген фирмалардын тизмесин утуру жарыялап турат. Чет өлкөдө иштөө үчүн жумушчуларды жалдаган компаниялар жумуш берүүчүлөрдүн жалдоо шарттарын аткаруусун жана келишим чет өлкөдө түзүлгөн учурда эмгек мигранттарынын эмгек шарттарын көзөмөлдөө үчүн жоопкер. Чет өлкөдө иштөө үчүн жумушчуларды жалдаган компаниялар ошондой эле жумушчуларга Кыргызстандан кете электе эмгек келишимин берүүнү камсыздашы керек.